

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра політології

Кваліфікаційна робота
(освітній ступінь – «магістр»)

на тему: **«Концепт нації в працях британських консервативних мислителів
та політичних діячів 1832-1926»**

Виконав: студент 2-го року навчання,
Спеціальність: Політологія
Слюсаревський Данило Миколайович

Керівниця: Бідочко Леся Ярославівна,
кандидатка наук, старша викладачка

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 20__ р.

Київ – 2024

План

Вступ.....	сс.2–5
Історичне тло та попередні теоретичні визначення.....	сс.6–24
Від світу ідей до тварного: вплив історико-політичної дійсності на попередні визначення феномену нації.....	сс.25–57
Від “союзу поколінь” до конституційної нації?	сс.58–65
Висновки.....	сс.66–74
Список використаної літератури.....	сс.75–85

Вступ

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю докладних вітчизняних теоретичних розвідок британського консерватизму як окремої, оригінальної інтелектуально-філософо-політичної традиції. Наша робота є закликом до початку глибокого наукового дослідження британської консервативної традиції, зважаючи на її визначальну роль у формуванні сучасних обрисів сукупності політичних, філософських, релігійних, правових, культурних, історичних концепцій, які групують парасольковим маркером «консерватизм» або «консервативні». Окрім очевидної плідності наукового дослідження британської консервативної традиції з позиції вивчення теорії консервативної ідеології, подібні дослідження допоможуть краще розуміти історію та генезу сучасної політичної системи Сполученого Королівства в цілому, та природу Консервативної та юніоністської партії зокрема а також популяризувати британські студії у вітчизняному науковому дискурсі, зважаючи на актуальність подібних досліджень зумовлену послідовною підтримкою Сполученого Королівства України під час повномасштабного вторгнення російської федерації.

Наукова розробка теми роботи, на жаль, велась лише зарубіжними авторами. Тему нашого дослідження дозволили сформулювати матеріал їх ґрунтовних праць: Рассела Кірка – «Conservative Mind: From Burke to Eliot» (1953), та Едмунда Фосетта – «Conservatism: The Fight for a Tradition» (2022), у яких автори докладно розглядають та порівнюють філософо-політичні системи класичних та сучасних консервативних авторів. Роботи Артура Огі – «Nationalism, Devolution, and the Challenge to the United Kingdom State» (2001) та Лінди Коллі – «Britons: Forging the Nation, 1707-1837» (2003), у яких досліджується генеза визначень нації та процес формування британської та англійської ідентичностей. У нагоді стали й ґрунтовні персоналізовані дослідження біографії та діяльності основних, для нашої роботи, політичних акторів – прем'єр-міністрів Великої Британії: розвідки Джона Рамсдена – «The age of Balfour and Baldwin, 1902-1940»

(1978) Річарда Шанона – «The age of Disraeli, 1868-1881: The rise of Tory democracy» (1992) та «The age of Salisbury, 1881-1902: Unionism and empire» (1996).

Досліджуваною **проблемою**, відтак, стала можливість концептуалізації низки підходів до визначення поняття нації у роботах представників британського консерватизму: мислителів та політичних діячів, як спільних або типових. Що дозволяло би описувати ці визначення та відповідні праці, як включені до однієї ригідної інтелектуальної традиції, яка зумовлює схожість визначень мислителями змісту та напрямку постановки теоретичних проблем та їх подальших розробок, через приписування деякого спільного онто- та деонтологічного тла. Отже **метою** роботи стає увиразнення, систематизація, порівняння та перевірка правомірності узагальнення визначень нації обраними мислителями та політичними діячами, які писали впродовж та про події 1832-1926 років, як включених до певної ригідної інтелектуальної традиції, зі збірною назвою «британський консерватизм». Віднайдення спільних і відмінних рис в концептах розглянутих представників, дослідження правомірності проведення деякого генеалогічного узагальнення щодо розвитку, збереження або змін у хронологічно пізніших визначеннях концепту нації, щодо теоретичних побудов запропонованих попередніми мислителями. **Завданнями**, що впливають з мети будуть: (1) унаочнити та систематизувати абстрактні початкові визначення нації, які наявні у роботах розглянутих мислителів, для перевірки можливості їх подальшого групування за спільною ознакою або рядом ознак та перевірити правомірність проведення попередньої класифікації розглянутих мислителів за ознаками, властивими їх визначенням, (2) розглянути способи застосування досліджуваними мислителями своїх абстрактних визначень відносно тварного світу та відслідкувати наслідки такого застосування, зосередившись на процесі специфікації попередніх визначень внаслідок застосунку їх до сучасної розглянутим мислителям історико-

економіко-політичної ситуації; (3) дослідити можливість класифікації цих прикінцевих визначень з деякою ознакою або низкою ознак як таких, що належать деякій сталій інтелектуальній традиції, описати характер їх взаємовпливів, якщо наявність таких буде доведена.

Об'єктом дослідження стане корпус політико-філософські вчень вибраних британських мислителів. **Предметом** – визначення концепту нації, та допоміжні концепти, які впливають на це визначення, надані вибраними авторами у досліджуваних працях. Оскільки наша робота вивчає генезу ідей у їх поставанні, змінах та взаємозв'язках, **методами** нашого дослідження стали загальнонаукові: індукція, дедукція, аналіз, синтез, абстрагування та узагальнення, також використовували *історико-ретроспективний* метод для зображення сучасних розглянутим мислителям соціо-економіко-політичних обставин, для унаочнення можливих джерел і впливів на генезу конкретних ідей та визначень, які надавали розглянуті мислителі. *Компаративний* метод уможливив порівняння, узагальнення та систематизацію визначень та ідей розглянутих мислителів, не лише за простою хронологічною, але й за концептуально-генеалогічними ознаками, що дозволило провести більш ширші класифікації обраних мислителів на філософських консерваторів та політичних практиків консерватизму. Зважаючи на різноманітні царини діяльності розглянутих мислителів та політичних діячів були вимушені застосовувати *інтердисциплінарний підхід*: розглядаючи не лише доробок політико-публіцистичних праць, але й історичні, історико-юридичні, філософські, релігійні дослідження вибраних авторів.

Джерельну базу дослідження складають перш за все першоджерела досліджуваних мислителів, зокрема з різнобічних корпусів деяких мислителів (Томас Карлайл, Бенджамін Дізраелі) було обрано роботи у яких автори що найвиразніше описують власні світоглядні засади. До вибраних критичних джерел увійшли класичні та сучасні праці з історії консерватизму: роботи Рассела Кірка «Conservative Mind: From Burke to

Eliot» (1953) та Едмунда Фоссета «Conservatism: The Fight for a Tradition» (2022), докладні особистісно-орієнтовані дослідження Шеннона Річарда та Роберта Стюарта, сучасні розвідки феномену британської нації Артура Огі: «Nationalism, Devolution, and the Challenge to the United Kingdom State» (2001), «The Conservative Party and the Nation» (2018) та Лінди Коллі «Britons: Forging the Nation, 1707-1837» (2003). У вітчизняному науковому дискурсі обрані автори дослідженні вкрай побіжно, наявні лише переклади вибраних фрагментів з праць Р. Кірка, Е. Бьорка, С. Т. Колріджа, Б. Дізраелі, у «Консерватизм. Антологія» (2008) упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. Відтак, вважаємо що дана робота, обгрунтовано, вперше привносить до вітчизняного наукового дискурсу аналіз значної частини корпусів політико-філософських праць британських консервативних мислителів та політиків: С. Т. Колріджа, Т. Карлайла, Б. Дізраелі, та С. Солсбері.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Обсяг роботи – 85 стор.

Історичне тло та попередні теоретичні визначення

Позаяк об'єктом нашого дослідження стало порівняння широкого кола політико-філософських концепцій інтелектуалів та політичних діячів Великої Британії на тривалому історичному відтинку, вважаємо за потрібне подати схематичний нарис ключових історичних подій, які прямо та опосередковано впливали на формулювання досліджуваними діями їх публічних позицій та світоглядних систем. Цей нарис покликаний не детально описати історичний контекст, який уможлиблював генезу досліджуваних концепцій, а радше визначити низку реперних точок, до яких реферують дослідники і реферуватимемо ми у подальшому викладі нашого дослідження.

Ключовими для нашого викладу стануть три виборчі реформи (1832го, 1867го, 1884го), які, разом з пізнішою реформою 1918го, поступово збільшували кількість громадян, наділених активним виборчим правом з 400 тисяч до прийняття реформи 1832го до 21.4 мільйона громадян після прийняття реформи 1918го. Очевидно, реформи змінювали й структуру такого розширеного електорату. За менше ніж 90 років відбувся перехід від початкового домінування земельної аристократії, до утворення електоральної більшості з міщан, селянства, та фабричних робітників, разом з цим, після утвердження реформи 1918го року, 8.5 мільйона жінок вперше отримали активні виборчі права. Ми неодноразово докладніше розглядатимемо вплив виборчих реформ на політичну систему Великої Британії у наступних частинах нашого дослідження.

20 червня 1837го року на британський престол сходить Александріна Вікторія із ганноверської династії вона правитиме 63 роки та 216 днів, до її смерті 22 січня 1901го року. Період її правління, на який припадатиме більшість розглянутих у роботі подій, назвуть вікторіанською епохою. Разом з цим, період 1815-1914 рр. називають ще й «імперським століттям», за який Сполучене Королівство приєднало 26 мільйонів км² та 400 мільйонів нових підданих корони [76, с.3]. Почавши з 42х колоній у

1815ому році (після Наполеонівських війн), до 1875го року Британія приєднала Західну Австралію, Нову Зеландію, Західну Канаду, Бірму, більшу частину Індії, Наталь, Золотий берег і Лагос. А у період 1870-1900 рр. площа імперія зросла у чотири рази, завдяки експансії в Африці, Тихому Океані та Південно-Східної Азії [74, сс.33-34]. Через це деякі дослідники пишуть радше про імперську останню чверть століття, аніж імперське століття в цілому. Однак, існує більш деференційована інтерпретація, яка виділяє три основних імперських етапи: меркантилізм початку століття, який триватиме до кінця наполеонівських війн, перехід до неофіційного імперського впливу впродовж середини ХІХ ст., та прийняття офіційної імперії з 1880-х рр [76, с.9]. Але одним з найвизначніших розширень, а точніше правовим перевизначенням вже здійсненого розширення, був Акт про Унію Великої Британії та Ірландії 1800 року, який власне і створив Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії, визначивши Ірландію не простим колоніальним володінням, а невід'ємною частиною новоствореної держави. До наслідків цієї Унії ми також повертатимемося кілька разів у нашій роботі.

Так само, ХІХ ст. прийнято вважати закінченням промислової революції. На думку Ч. Ніка Харлі забезпечила Британії світове промислове лідерство не через абстрактну інноваційність певних галузей (наприклад у текстильному виробництві), а через наявність «всепроникаючого» ринку та особливого стибу капіталізму [63, с.526]. Відтак, описувати особливості британського капіталізму дослідник починає з *продуктивного сільського господарства*, розвиток якого впродовж ХVІІ-ХVІІІст. забезпечували не тільки землевласники з великими наділами, але й дрібні власники-йомени, які, все ж маючи деякий запас ресурсів, мали змогу шукати, створювати та апробувати нові методи підвищення ефективності сільськогосподарської праці [63, с.498]. Разом з цим, більша частина землі оброблялася найманими робітниками, що остаточно розмивало будь-які старі феодальні відносини, створюючи диктат ринку праці і забезпечуючи тим самим його визначальну

«всепроникність» [63, с.505]. Ч. Н. Харлі продовжує вказівкою на широку зайнятість робочої сили на виробництві ще до початку промислової революції, на момент 1710го року, причинами високого рівня промислового виробництва названо «відносно високий рівень доходу» та споживчого попиту, які підсилювали ефективне сільське господарство, роблячи затребуваними і доступним товари колоніального експорту (цукор, чай, тютюн), які могли собі дозволити навіть ремісники, через надлишок прибутку понад прожиткового мінімуму [63, с.503]. За схожих причин уможлиблювався й розвиток малих підприємств, завдяки налогодженості фінансового ринку та різноманіттю інструментів фінансування бізнесу [63, с.518]. Усе це в сукупності, на думку дослідника й було вирішальним фактором, який дозволив Британії стати «кузнею світу» вже у 1850х. Інші дослідники також приділяють увагу імперському фактору економічного розвитку Сполученого Королівства, який уможливив опертя не лише на виробництво заліза та бавовни, але й на сферу послуг, яка стрімко розвивалася, банківську та інвестиційну інфраструктуру прямо пов'язану з імперським експортом. Інвестиції в імперський експорт описують як одні з найконтрольованіших та найбезпечніших, а отже й одні з найпривабливіших [53, сс.272-273].

Варто також звернути увагу і на ключові події конституційної історії Британії та Сполученого Королівства, як такі, що сформували правову та політичну дійсність, у якій діятимуть досліджуванні інтелектуали та політики. Відразу зазначимо, що попри відсутність кодифікованої конституції Британії та Сполученого Королівства ми використовуватимемо цей термін, та похідні від нього, описуючи, вслід за класиком британської юриспруденції Альбертом Венном Дайсі як «конституційні» ті правові норми, «які прямо чи опосередковано впливають на розподіл або здійснення суверенної влади в державі» [43, с.10]. До яких віднесено: (1) всі норми, які визначають членів суверенної влади, (2) всі норми, які регулюють відносини цих членів між собою, або які визначають спосіб, у

який суверенна влада або її члени здійснюють свої повноваження; так само, до них долучають, норми які визначають і регулюють: (1) порядок престолонаслідування, (2) прерогативи головного судді, (3) форму законодавчого органу та спосіб його обрання, (4) сфери відповідальності і діяльності міністрів, (5) територію, на яку поширюється суверенітет держави, (6) визначення підданих та громадян. Також зауважимо, різницю між *законами* та *конвенціями* конституції, на якій наголошує сам А. В. Дайсі, «законами конституції» або «правом конституції» автор називає писані чи неписані правила які застосовуються судами, «конвенціями конституції» або «конституційною мораллю» визначено той набір правил, який не застосовується судами, однак ці правила так само регулюють «повсякденну поведінку Корони, міністрів та інших осіб відповідно до конституції» [43, сс.23-24]. Підсумувати описане можна визначенням Енн Лайон конституції, як «системи законів, звичаїв та угод, що визначають склад і повноваження органів держави, регулюють відносини різних державних органів між собою та з приватними особами» [72, с.3].

Після таких попередніх зауваг зосередимося на природі парламенту. Історична генеза якого, як тривкої інституції, починається з першого постійного парламенту, утвореного після Славної Революції 1688го року, саме після Славної Революції влада, на думку дослідників, переходить від *лише Корони* до *Корони-в-парламенті* [72, с.5]. Однак, традицію обмеження влади Корони простежують задовго до революції 1688го, одними з ключових свідчень традиційності обмеження влади Корони законом вважають *Велику хартію вольностей* (Magna Carta) 1215го року, яка не тільки закріпила обмеженість влади Корони, але й можливість примусового виконання законів, всупереч бажанням Корони. Разом з Magna Carta виділяють *Habeas Corpus* act 1679го року, як закріплення правила недоторканості особистої свободи, яке фактично стає презумпцією неправомірності затримання та тримання під вартою особи, без достатніх

підстав. Третім важливим, пост-революційним, парламентським актом є *Білля про права* 1689го, який відмінив повноваження Корони відносно призупинення та відміни дії законів, затверджував необхідність дозволу парламенту на збір податків та збір і утримання армії у мирний час [72, с.274]. Наостанок згадаємо Семирічний акт (Septennial Act) 1715го року, яким парламент збільшив тривалість власних повноважень з трьох до семи років, довівши таким чином власний принциповий юридичний суверенітет, як законодавчого органу, який має право ухвалювати або не ухвалювати будь-які закони, а закони прийняті парламентом не можуть бути скасовані жодною особою чи органом. З чого, А. В. Дайсі робить висновок про принципову направленість, з юридичної точки зору, визначення парламенту як «представника», або «довіреної особи» виборців, наголошуючи на парламенті як юридично-суверенній законодавчій владі держави [43, сс.45-46]. Разом з юридичним сувереном — парламентом, у системі А. В. Дайсі існує політичний суверен — нація, саме його вердикт у підсумку «визначає право кабінету міністрів на збереження посади» [43, с.402]. Хоча дослідник й не концептуалізує поняття нації, описуючи її склад або принцип утворення, він сповіщає про обов'язок уряду діяти «відповідно до волі Палати громад і, зрештою, до волі нації, вираженої через цю палату» [43, с.438].

Конституційні питання набували особливих рис у зв'язку з колоніальним розширенням Британії. Колоніальні конституції вважалися центральною владою лише конституціями британського уряду *в колоніях*: колоніальні інституції не встановлювались самими колоніями, а надавались їм британським урядом. Британський уряд діяв в колоніях через встановлений самим каналом місцевого самоврядування, подібні акти були актами парламенту а не колоній. «Колоніальну конституцію» описували як частину британської конституції, яка застосовується до місцевих колоніальних справ, заперечуючи будь-яку новизну або окремішність цих «місцевих конституцій». Тому й місцеві права колоній описували лише як тимчасові

пільги [90, сс.431-432]. Позиції ж колоній повсякчас були радикально протилежними. Колоністи, не мислили себе ніким, окрім трансатлантичними британцями (про що зокрема свідчить те що, справжнім кличем Пола Ревіра було не «британці йдуть», а «регулярні війська йдуть», позаяк навіть один з найвідоміших героїв американської революції не мислив себе не британцем [74, с.56]). Тому, розділяючи історико-правову традицію метрополії, зокрема й здобутки Славної революції, колоністи відтворювали, через прийняття відповідних законів у власних асамблеях, положення Magna Carta [55, с.73]. Однією з найважливіших вимог колоніальних асамблей, яка була зрештою задовільнена, став принцип «жодного оподаткування без представництва». За відсутності конституційної автономності та парламентського представництва, у Англії також були відсутні повноваження вимагати у колоній забезпечення імперських потреб: лише податки в Англії йшли і на забезпечення Англії, і на забезпечення Імперії, колоніальні податки ж лишалися в колоніях, які витрачали їх на підтримку власної життєдіяльності. Цей статус кво лише актуалізувався після війни за незалежність США у 1778ому. Отож, представницька та адміністративна системи британської держави не зазнали значних перетворень від Імперії, не отримавши федеративних рис.

Тепер перейдемо до початкових визначень нації, або до-національної спільноти, які пропонують досліджувані мислителі. Ми не порушимо логіку викладу, адже досліджуванні визначення носитимуть абстрактний характер і потребуватимуть низки уточнень, які ми зробимо зважаючи на їх «практичне» застосування в системах досліджуваних мислителів. Таким чином, почавши з загальних пресупозицій, ми специфікуємо їх, розглянувши ті конкретні висновки, яких доходили досліджувані мислителі, будуючи власні системи з таких абстрактних максим.

Першим і класичним консервативним, до-національним, визначенням природи суспільства стає «спільнота мертвих, живих та ненароджених» [18, с.80], Едмунда Бьорка, яке автор доповнює, вибудовуючи ланцюг

громадсько-територіальної прив'язаності: сім'я – мала батьківщина – держава. Таким чином, походження, а отже й природу, а отже й світогляд людини детермінує рід, громада, територія та, зрештою, держава. Ця конструкція стала класичним контраргументом проти просвітницького концепту *tabula rasa* – атомарних індивідів, які творять суспільні об'єднання шляхом вільних зносин та раціональних «установчих зборів», продуктом яких стає міфічний «суспільний договір», за яким атомарний індивід вільно делегує частину власного суверенітету новоствореному суспільному об'єднанню, для того, аби користуватися його благами. Природу бьорк'янського суспільства (а отже й природу включених і творених з нього індивідів), визначає контр-кантіанська пресупозиція «Бог наді мною і могила батька біля моїх ніг» [68, с.54], підтверджуючи неперервність виборів і тверджень, які робилися цілими поколіннями, під впливом «особливих обставин, випадків, темпераментів, нахилів та моральних, громадянських й соціальних звичок людей, що розкривалися лише протягом тривалого часу» [68, с.88]. Своє визначення Е. Бьорк дає у 1790ому році.

Наступну згадку нації як деякої конкретної спільноти, що визначається в особливий спосіб (через особливі інститути) знаходимо у «On the constitution of the Church and State according to the idea of each» (1839), англійського поета-романтика Семюеля Тейлора Колріджа. Мислитель не надає чіткого визначення нації, ототожнюючи її з державою, конституційним царством, королівством, або співдружністю, визнаючи всі ці формації як збалансовану моральну одиницю, органічне ціле [38, с.118], яке утворюють невід'ємні частини або класи, з двома одвічними протилежними інтересами: постійності та прогресу, які балансує Національна Церква. Національну Церкву, як визначальний націотворчий інститут С. Т. Колріджа ми розглянемо у наступних частинах цієї роботи. Тепер же вкажемо на конкретніше визначення «безсметроного життя нації», як «поколінь пов'язаних з поколіннями, вірою, свободою, геральдиком і

славою предків» [38, с.67]. Відтак, бачимо синонімію визначенню Е. Бьорка, яку вжито вже для визначення саме *нації*, яку проте все ще ототожнено з іншими державними та суспільними утвореннями, не визначено як окремий феномен.

Останнім з плеяди саме філософських консерваторів (відмінних від консерваторів словника та плоті), консерваторів які «виробляють послідовне і позачасове узагальнення, яке застосовують до поведінки людей у політиці» [16, с.75], визначають Томаса Карлайла. Він, будучи співцем аристократизму, не так сильно цікавився визначенням колективних акторів, як віднайденням природи героїчного типу, втіленого в окремих людях, міфічних героях, та богах. Однак, все ж знаходимо у тридцятитомному доробку автора вказівку на залежність життя нації від її землі. Нижче Т. Карлайл, ототожнює англійську націю з англійським народом, який може провадити унікальний штиб господарської діяльності, який зрештою і визначає націю або народ саме *англійськими*, під впливом усіх своїх «звичок, устоїв, навичок, усім тим, що вони носять під власною шкірою і чого не можуть позбутися» [26, сс.169-170]. Томас Карлайл підважує це побіжне визначення, власними пошуками іншого виміру визначення нації — її взаємодії з трансцендентним. Відтак, мислитель приписує народу або нації обов'язок до досягнення «істинних правил Всесвіту» які іманентні їм та їх прагненням, через що вони стають «друзями Автора Всесвіту» [29, сс.14-15]. Отож, бачимо розширення природи нації не лише оригінальним способом господарюванням але й наявністю деякого іманентного зводу правил, який якщо не прямо визначає, то стає обов'язковим до досягнення і подальшого слідування, джерелом якого стає трансцендентний актор.

Навідміну від визначень консервативних мислителів, визначення нації консервативними політичними діячами, очікувано, зосереджуються на більш «практичних» аспектах. Бенджамін Дізраелі (двічі Прем'єр-міністр Великої Британії у 1868ому та 1874-80 роках), один з творців

консервативної партії як тривкого масового політичного інституту, у своїй «Vindication of the English Constitution» (1835) визначає націю за допомогою інститутів, у своїй критиці вігів, приписуючи їм бажання знищити «всі ті величні національні інститути,...,які роблять нас нацією». Вігам, звісно протиставлені торі, як національна партія, яка підтримує «інститути країни, створені для спільного блага» [50, с.215-218]. У цьому ж році, в «Peers and people» (1835), визначення нації розширюється прямою вказівкою на її склад: король Англії, як лідер консервативної партії, а також «пери Англії;... джентльмени Англії;... йомени Англії;... їхні озброєні та відважні побратими;... всезагальне селянство Англії;... армія та флот, церква, усі вчені професії, університети, судді, магістрати, купці, корпоративні організації всіх видів, та велика партія в кожному місті, сільськогосподарському, торговельному, навіть промисловому» [45, с.44]. Звісно, головною метою цього визначення була полеміка з вігами, тому автор вдається до широких узагальнень. Проте, у цій роботі він також наголошує на визначній ролі інститутів у генезі нації, описуюч торизм як «національний дух, що виявляється у збереженні національних інститутів і підтримці національного характеру, сформованого цими інститутами» [45, с.81]. Отож, за менше ніж 50 років, бачимо зміщення фокусу у визначенні нації, як сукупності бьорк'янських родин до нації, яка визначається через власні інститути, унаочнений результат діяльності предків. При цьому, дослідники звертають увагу на зміну у сприйнятті стану суспільства, яке теж відбувається за ці 50 років: якщо Е. Бьорк, сповіщаючи про наявність загрози структурі суспільства – результатів і відгону Французької Революції, все ж вважає цю структуру цілісною, то Б. Дізраелі вже пише про структуру суспільства, як майже втрачену, і вимагає негайного її відновлення у формі союзу Корони, дворянства та простого люду [68, с.139]. Аристократизм теорій Б. Дізраелі, а також про його авторські концепції розділеною нації, з якої випливає необхідність побудови його

magnum opus — консерватизму однієї нації (One Nation conservatism), ми дослідимо у наступних розділах цієї роботи.

Роберт Артур Телбот Гаскойн-Сесіл, 3-й маркіз Солсбері (тричі Прем'єр-міністр Великої Британії у 1885-6, 1886-92, 1895-1902 роках). був перш за все практичним політиком, якого не цікавила політична філософія. Не написавши жодного політичного трактату, він все ж залишив доробок політичної публіцистики, за яким ми можемо реконструювати його світоглядні засади. Однак, навіть у цих роботах лорд Солсбері шукає не абстрактні, апріорні визначення, а підкорює логіку викладу бажанню дійти конкретних цілей [33, с.22]. Отож і пошук абстрактних визначень природи нації у його роботах дещо ускладнений. Лише у пізньому есе «Foreign Policy» (1864) знаходимо згадку *національної гордості*, яку підживлюють «історії славних діяній наших батьків» [32, с.151]. В інших роботах розглянуті конкретні питання практичної політики, які стануть нам у нагоді при дослідженні пропонованих підходів до управління нацією, хоча б й так стисло окресленої.

Останнім представником «аристократичної» епохи вважають Артура Джеймса Балфура (Прем'єр міністр Великої Британії у 1902-1905 роках). Він не сумнівався у тому, що саме національні почуття роблять можливими людські спільноти. Сповідуючи про невловимість визначення національного характеру, неможливість його вимірювання «статистикою чи грубими методами» [11, с.33], до національних почуттів А. Балфур відносив «вірність країні або партії, відданість справі, національному суверену, племінному вождю, церкві, расі, віросповіданню або школі думки» [15, с.10].

Крім цих загальних консервативних визначень нації, перш ніж переходити до розгляду природи національних інститутів та належного управління, варто розглянути зауваги мислителів та політиків відносно расової та класової природи суспільства і нації. Це допоможе нам точніше визначити *кого саме* розглянуті мислителі і політичні діячі включали до

національної спільноти. Імперське розширення Великої Британії лише ускладнювало формування прикінцевої відповіді на це питання. Томас Карлайл, будучи відомим германофілом, у своїх расових розвідках прагнув сполучити в одній *тевтонській* расі германців, норманів та англосаксів, стверджуючи вищість раси над релігійним поділом. Так само й доля у системі Т. Карлайла визначається расою і окремими героями-представниками раси [65, сс.63-64]. Карлайлівський тевтонський конструкт має цікаву природу: англійці для нього стають *німими*, вони здатні на величні діла, але не можуть їх описувати, що, на думку Т. Карлайла, ріднить їх з римлянами, «їхня Епічна Поема написана на земній поверхні: її підпис Англія!» [26, с.153]. Германці ж, на рівні з греками (яких автор не включає до тевтонців), мають дар мови: германцям його забезпечили руни Вотана – первісна форма труда героя, грекам – ще дививожніші руни, їх пізніша форма – книги [23, с.189]. «Німота» англійців і зачарування Т. Карлайла образчиками германської літератури (з 30ти томного видання Т. Карлайла два томи присвячені дослідженню германських романтиків, один – біографії Фрідріха Шиллера), та германськими історичними діячами (перш за все Фрідріха II, біографія якого займає 8 томів у спадщині Т. Карлайла) призвели до очевидної потреби цієї тевтонської конструкції-сполуки.

Бенджамін Дізраелі у своїх роботах виводив, схоже за формою але абсолютно протилежне за сенсом, расове узагальнення. Будучи сефардом, він прагнув поєднати англійський альбїон з племенами східного середземномор'я, тому й обрав для себе теорію Йогана Блуменбаха, ствердивши перш за все європеїдне (*caucasian*) походження англійців [65, сс.69-71], тим самим ще більше розширивши «расове визначення» англійців. Бенджамін Дізраелі ніколи не приховував власного етнічного походження, навпаки пишався їм, будучи глибоко переконаним в унікальності євреїв (так само як і унікальності англійців). Понад це, Б. Дізраелі пропонував особливу трактовку всій Британській Імперії, вітаючи в ній поєднання «довговічності Рима та авантюризму Карфагена»

[50, сс.230-233]. Томас Карлайл відповідав на це, а також на партійний заколот Б. Дізраелі проти Роберта Піля (Прем'єр міністр Великої Британії 1834-5) і низку інших поглядів політика щодо структури суспільства і належного управління, «щирою ненавистю» [85, с.108]. Пізніші коментатори прямо ототожнювали англійську *расу* з англійською *нацією*, при цьому відділяючи *англійців* від *британців*, стверджуючи головуючу роль перших [6, сс.2-3]. Отже, бачимо, що попри колоніальне розширення, англійська раса, якщо питання про її природу ставили у своїх роботах англійські мислителі та політичні діячі (а не антропологі), або обмежувалась північними фьордами та германськими лісами, або розширювалась на фінікійське середземномор'я, але ніколи не виходила за ці кордони, стверджуючи свою радикальну відмінність та закритість від підданих Корони на новоотриманих землях.

Наостанок варто звернути увагу на розмисли досліджуваних діячів щодо суспільної стратифікації, позаяк, на відміну від расових сентенцій, це питання розглядали всі досліджувані автори. Відтак, ще Е. Бьорк стверджував наявність різних *категорій* (descriptions) громадян [18, с.322], хоча й не розвивав це визначення, сприймаючи його як очевидне. Його розкриває Е. Р. Кірк у своїй «The Conservative Mind: From Burke to Eliot», стверджуючи що бьоркіанське суспільство складається з чотирьохсот тисяч вільних людей з дозвіллям і власністю, поділені на: Корону, перство, дворянство, середній клас, старі міста і університети королівства, таким чином, що «реальні інтереси кожної людини в Англії відображаються в одній з цих категорій» [68, с.51]. Семюел Т. Колрідж вже писав про поділ підданих держави на два *стани* (estates): сільський або землевласників (landed interest) та міський (personal interest). Сільський стан додатково поділяється на малих (франкліни) та великих (барони) землевласників [38, сс.28-29]. Автор приписує станам представництво двох протилежних ідей: постійності (сільський) та прогресу (міський), балансуючи ці протилежні

інтереси вони формують державу, під проводом третього, окремішнього, стану — церкви, яка підтримує цивілізацію як таку [38, сс.46-47].

Роберт Пілль у свої програмній Темвортській промові, яка стала зрештою програмною для всієї консервативної партії після Реформи 1832го до 1840х, так само виділяє три основних суспільних *інтереси* (interests): агрокультурний, промисловий і комерційний [79]. Розширюючи та диференціюючи тим самим *personal interest* С. Т. Колріджа, оскільки будучи політиком після виборчої реформи він мав завойовувати прихильність нового електорату, переконавши їх, у необхідності підтримки саме консервативної партії, як представника їх інтересів, після їх успіху у підтримці Реформи 1832го. Однопартієць та політичний опонент Р. Пілля, Б. Дізраелі у своїх теоретичних викладках повертався до концепції *станів* (estate), однак не розкривав її, використовуючи полемічно — заперечуючи представницьку функцію Палати громад відносно *народу* (як абстрактного, невизначеного, поняття), або її ототожнення з «народною палатою», стверджуючи нижню палату представниками саме *станів*, тим самим визнаючи привілейоване положення общин і перства, яке служить спільному благу [50, с.149]. Однак, імпліцитно, у Б. Дізраелі все ж наявний класичний консервативний поділ на земельний і міський (що важливо не тільки робочий) стани, зокрема у його застереженнях щодо вігів, які «розчелнували старі англійські графства, а тепер збираються радикалізувати старі англійські міста» [45, с.49]. З плином часу консерватори стають вимушені думати не лише про *стани* та *інтереси*, але й про *класи*. Вже у роботах Б. Дізраелі ці поняття виступають синонімами, проте чіткої грані між ними не проводиться. Лорд Солсбері, однак, під тиском обставин і політичної дійсності (навіть чи він би хотів піднімати це питання першим), вже сповіщає про *боротьбу між класами*, яка ведеться за економічну і соціальну переваги. Класи він поділяє на ті, які мають власність, і ті, у яких її немає. Однак політик не дає точного визначення власне класам і ніяк не розробляє концепцію їх боротьби у подальшому,

обмежуючись простою увагою [33, сс.26-27]. Зрештою, пізніші консервативні діячі були змушені суб'єктивізувати маси, погоджуючись на їх включення в процес управління, одночасно прагнучи зберегти аристократичне обмеження мас. Наприклад, А. Балфур вважав аристократичний елемент динамічним, і здатним до управління країною, залишаючи масам регулятивну функцію, від якої не очікують продукування нових ідей, і яка не здатна на управління країною [75, с.34].

Отож, представники консервативної традиції зберігали недовіру до середнього та робітничого станів впродовж усього розглянутого періоду, поєднуючи її, проте, з чітким розумінням превалювання таких станів у «новому» електораті після реформи 1832 та 1867. Однією з найкращих ілюстрацій тут слугуватиме позиція Т. Карлайла, який прямо заявляє про свою повагу відносно лише двох типів людей: трудящого працівника і того, хто трудиться заради людської душі, а не хліба насущного (другий тип він поважає значно більше). Однак контрастом цьому бажаному типу виступає сучасна Т. Карлайлові більшість робітників, розбещена неправильним «вихованням» професійних союзів (Trade Unions). Замість навчання робітників добросовісного ведення своєї діяльності, професійні союзи ствердили примат підвищення заробітної плати, тому й потурають злочинству, шахрайству та халатності [22, сс.7-11]. Неправильними настроями робочих історик пояснював і чартистський рух, підтримуючи Закон про бідних 1834го (Poor Law Amendment Act 1834), який відміняв соціальну підтримку у вигляді грошової та продовольчої допомоги від церковних приходів, переносючи її виключно на базу робітничих домів – закладів закритого типу, наближених за розпорядком та умовами утримання до тюрем. Будучи певним у наявності універсальної місії на цій землі, для кожної людини – роботи та у невідворотності покарання за нехтування цією місією (наприклад Французькою Революцією), вітаючи Закон про бідних, як «суровий початок багатого чого, і як суровий кінець багатого чого», Т. Карлайл виводить найсправедливіший, на його думку,

закон: «хто не хоче працювати за здатностями, нехай помре за необхідністю» [20, сс.19-22].

Політики, звісно не могли дозволити собі такого радикалізму. Вже Роберт Пілль розширює аудиторію власних звернень до електорату, додаючи до традиційної земельної аристократії, запевнення середнього класу у їх обов'язку голосувати за консерваторів з таким же ентузіазмом, з яким вони підтримували Реформу 1832го [92, сс.46-47]. Бенджамін Дізраелі, після Реформи 1832го та партійного розколу по питанню відміни протекціоністських Хлібних законів (Corn Laws), у своїй опозиції до середнього класу, перебував між Сциллою аристократії, у якій він прагнув знайти підтримку захищаючи її привілеї при відміні протекції, і яка попри це перешкоджала пропонованій ним програмі соціальних покращень, та Харибдою робочих мас, які стали для нього останньою можливістю у боротьбі з середнім класом і яких іноді навіть називають «політичним дітьми Дізраелі» [95, с.51]. При цьому, Б. Дізраелі вважав що справжні інтереси класів не ворожі один одному і мають гармонізуватися в одній спільній нації, «істинне відчуття класу» мало бути відновлено і захищено [68, с.292]. Його наступник лорд Солсбері був критичнішим у своїх поглядах на робочих, застерігаючи від властивим їм «здатності об'єднуватись, незнання економічних законів та тяги до деспотії чисельності» [33, с.205]. Вслід за Т. Карлайлем Закон про бідних він називає «необхідною реформою, для протистояння величезному злу» [34, с.178]. Зрештою, консервативні політики все ж «згладжують» свої заяви визнаючи проблемність виробничих пренавантажень, низької заробітної плати, незахищеності та поганих умов, не забуваючи однак нагадувати про обумовленість усіх цих проблем, та їхню часткову невиліковність, споживчим попитом [6, с.56], тим самим знімаючи з себе пряму політичну відповідальність щодо кризових соціальних питань.

Такі погляди прояснюють ще одну розповсюджену позицію консервативних діячів XIX ст — критику принципу *laissez-faire*. З

початковою критикою виступає вже С. Т. Колрідж, стверджуючи не тотожність сукупності багатих індивідів багатству народу [38, с.70]. Семюеля Т. Колріджа зазвичай визначають як соціального консерватора, консерватизм якого був практичним застосуванням християнської доктрини у політиці [68, с.165], яка була зосереджена перш за все не на створенні якогось штабу християнської держави загального добробуту, проте на обмеженні диктату матеріалізму через контроль над виробництвом і християнську освіту широких мас. Власне його програма викорінення примату економічного інтересу була закликком повернення до середньовічних способів виробництва, з їх цехово-гільдійськими ідентичностями та виробничими обмеженнями, які слідували з цього [16, с.84]. Для Т. Карлайла *laissez-faire* був прямою суспільною загрозою, від якої він застерігав у своїх роботах постійно. Цей принцип прямо спонукає ремісників, робітників, торговців і селян до збройних повстань. Причиною цьому названо і ту похмуру недовіру до ближнього, яку привносить вільна конкуренція [21, сс.228-230], і те «промислове існування – одне величезне отруйне болото, що виливає виразку фізичну і моральну; огидну живу Голгофу душ і тіл, похованих живцем...» [29, сс.23-24], і ту нестачу гільдійської добротесної робочої освіти, про яку ми вже писали вище. Так само як і С. Т. Колрідж, Т. Карлайл добробутом людини вважає «сукупність речей, з яких заробітна плата, яку він отримує, і хліб, який він на неї купує, є лише одним із попередніх пунктів» [20, сс.12-13]. Цікаво, проте, що навіть у переддень Другої Світової війни, майже через 100 років, після анти-чартистських праць Т. Карлайла, консервативні автори продовжували ховати *laissez-faire*, разом з твердженнями про безсилля марксизму народитися та наявності «вікна можливості» для серединного, консервативного шляху [5, с.112].

Отож, у першому розділі нашої роботи, ми розглянули попередні абстрактні визначення поняття нації, які надавали досліджувані мислителі та політики, зокрема їх погляди на расовий та становий склад нації.

Згрупувати ці визначення можна за спільними поглядами щодо походження нації: (1) з деякої сукупності людей, (2) світогляд якої визначений минулим досвідом співжиття, традиціями, звичками, та інститутами, продукованими з нього. (3) Цей досвід визначає «початкові позиції», які отримує людина під час виховання і дорослішання, заперечуючи тим самим концепт *tabula rasa*. (4) Так само, цей досвід визначає й майбутню діяльність індивіда, згідно з минулим нації, накладаючи зобов'язання збереження бьорк'янської тяглості поколінь – мертвих, живих і ненароджених.

Разом з цим, на матеріалі цих попередніх зауваг ми можемо провести попередню класифікацію розглянутих авторів. Можемо умовно згрупувати досліджуваних діячів, так: Едмунда Бьорка, Семюела Тейлора Колріджа, та Томаса Карлайла, на нашу думку слід вважати саме консервативними філософами, або філософськими консерваторами. Якщо Е. Бьорк взагалі заснував консерватизм, як реакційну філософсько-політичну течію після Французької Революції, то в роботах С. Т. Колріджа, та Т. Карлайла знаходимо вже пророблені світоглядні системи, які сполучають сфери трансцендентального, політичного та повсякденного, формуючи ригідні консервативні позиції відносно усіх розглянутих аспектів. На відміну від них, Роберта Пілля та Бенджаміна Дізраелі, перш за все вважатимемо політичними практиками, найпершим інтересом яких була побудова стійкої партійної структури у пост-реформістську епоху, розбудова партійного апарату та перемога на парламентських виборах. Звісно, їх політика так само стояла на консервативних принципах, однак ці принципи не унаочненні, або слабо унаочнені, власними авторами у теоретичних працях. Разом з цим спадок Б. Дізраелі буде розглянуто ще й як початок консервативної імперіалістичної інтелектуальної традиції. Роберта Артура Телбота Гаскойна-Сесіла, 3-го маркіза Солсбері, ми виділяємо з лав консервативних політичних діячів через яскравий *реакційний* характер його політики, яку він проводив незважаючи на модернізацію Б. Дізраелі, однак,

він так само залишається «практиком», будучи яскравим представником імперіалізму.

Від світу ідей до тварного: вплив історико-політичної дійсності на попередні визначення феномену нації

У другому розділі нашої роботи ми поглибимо попередні зауваги досліджуваних діячів щодо природи та складу нації, дослідженням їх позицій відносно природи інститутів, які формували націю як таку. Зважаючи на важливість опису впливів сучасних досліджуваним мислителям подій та реформ, на природу цих інститутів, виклад у цьому розділі буде більш хронологічно послідовним, для збереження причинно-наслідкових зв'язків.

Почнемо з політично-християнського соціального консерватизму С. Т. Колріджа. Визначною судовою справою, з огляду на яку були написані головні теоретичні праці поета стала Справа королеви Кароліни 1820го року. Конфлікт між Джорджем IV та Кароліною Брауншвейзькою, почався з їх розриву лише через рік після весілля у 1795ому, та посилювався після «делікатного розслідування» 1806го, коли Джордж наказав перевірити сексуальну пристойність поведінки власної дружини, та під час якого Кароліну виправдав таємний трибунал. Апогеєм конфлікт набув 1820ому, коли Кароліна повернулася з шестирічного від'їзду у Європу, після смерті Джорджа III, аби вимагати свої королевські права та привілеї, з входженням на трон свого чоловіка – Джорджа IV. Фактично, повернення Кароліни та її конфлікт з монархом став приводом для широкої кампанії опозиції в парламенті та країні загалом, яка лише посилювалась з початком розгляду «Білля про болі та покарання» (1820), який передбачав ануляцію шлюбу та конфіскацію титулу Кароліни. Білля був прийнятий, але відкликаний прем'єр-міністром лордом Ліверпулем 10 жовтня 1820го, що Кароліна сприйняла як перемогу. Але, її так і не було допущено на коронацію Джорджа IV, 19 липня 1821го, через 3 тижні після якої, Кароліна померла [59, сс.524-526]. Для С. Т. Колріджа діло Кароліни продемонструвало дві визначні проблеми епохи: першою стали слабкість і наслідки правління аристократії, яка відмовилась від свого патерналістського обов'язку

контролю за жінкою зокрема, та суспільством в цілому, що призвело до легкого впадіння обох в емоційно-привабливий хаос та розбрат анти-аристократичної опозиції. Другою, куди більш складною проблемою, стало формування широкої читаючої публіки – народ, який тепер слідкував за політичним життям завдяки газетам, уможливив вплив на «безсмертне життя історичної нації», «марновірством багатства та газетної репутації», замість «вірою, свободою та славою предків» [59, с.542]. Фактично, С. Т. Колрідж визнає стрімке збільшення кількості політично активного населення, яке перебуває в опозиції до Корони та лояльних монархії політичних сил, народ стає публікою, яку більше неможливо виключати з аргументації і тепер її треба кооптувати, ствердивши новий тип суспільної освіти, яка б брала до уваги наявність цих «нових» мас. Проблемою, однак, стає розчарування С. Т. Колріджа у політичних методах управління ще у 1798ому [69, с.202], виходом він вбачає інститут Національної Церкви.

«On the constitution of the Church and State according to the idea of each» стає відповіддю на виклики описаної кризи. Семюел Тейлор Колрідж описує державу, як «синонім конституційованого царства, королівства, співдружності чи нації, де невід’ємні частини або класи так збалансовані або взаємопов’язані, що складають одну моральну одиницю, органічне ціле». Конституція виступає «інформаційним принципом єдинства держави. Яка виникає і полягає в існуванні короля, як глави держави і Національної Церкви» [38, сс.117-120]. Держава у широкому сенсі, як «політичне тіло, яке має принцип єдності всередині самого себе» [38, с.xii], описується як *конституційовані* різноманітні форми державного управління, позаяк для С. Т. Колріджа конституція з’являється вже за часів правління Альфреда Великого (871—899/901), який першим починає іменувати себе королем Англії. Конституція стає *принципом*, існуючим в умах людей, який приписує їм обов’язки і визначає права, та головним *критерієм* за яким перевіряються кінцеві форми правління — наскільки вони відповідають представницькій системі (яку С. Т. Колрідж описує як «нашу»), у якій

Корона представляє єдність народу (unity of the people), і дійсний сенс слова «Велич» (Majesty) [38, сс.18-20]. Національна Церква виникає у той самий період, адже для мислителя, вона не обов'язково християнська – національною була й церква кельтських друїдів. Вона стає джерелом нації як такої, оскільки головною її метою стає створення окремого прошарку освічених людей – клеріси (Clerisy), які опікуються *національною* освітою, розповсюджуючи «серед всього суспільства знання, необхідні для розуміння його прав та виконання відповідних обов'язків» [38, сс.xv-xvi]. Це розповсюдження має здійснюватись зокрема через викладання в *національних* школах відповідних дисциплін: читання, письма, арифметики, механічних мистецтв, елементів та результатів фізичних наук, поданих, наскільки це можливо, емпірично [38, с.66].

Отож, С. Т. Колрідж проводить дистинкцію між Національною та Християнською Церквами: функції Національної Церкви (яка може існувати без Християнської Церкви) – обраними представниками нації за посередництвом Конституції, опікуватися національним освітнім «резервним фондом» та національною освітою, будучи підзвітною нації [38, с.ххv]. Функції Християнської Церкви – будучи незалежним (в сенсі поза державним) суб'єктом виправляти пороки держави [38, с.ххiv]. Національну Церкву не можуть формувати (1) іноземні піддані, (2) ті хто визнає за голову Національної Церкви будь-кого крім Короля. Король – голова Національної Церкви і «верховний опікун національності» [38, с.хix]. Разом з цим, поруч з фігурою Короля, С. Т. Колрідж завжди згадує двопалатний парламент, хоча і не розроблює глибоку концепцію парламентаризму. Робота Парламенту, не сильно цікавила С. Т. Колріджа, розглядаючи цю тему він наполягав на поділі палат, який слідує з його уявлень про становий поділ держави: нижня палата має складатися з представників малих землевласників та міського населення, верхня – лише з представників сільськогосподарського стану (великих землевласників), перевага об'єднаного сільськогосподарського стану впливає з синонімії

землі країні, та впевненості С. Т. Колріджа у великих баронах як хранителів постійності [38, сс.28-29].

Разом з освітньою функцією, Національна Церква виконує балансує функцію відносно колріджівської держави у вузькому сенсі – протилежності інтересів постійності та прогресу, інтересів сільськогосподарського та міського стану, про яку ми писали у першому розділі нашої роботи. Ця *протилежність* (opposite) носить оригінальний характер і протистоїть у системі автора *суперечливості* (contrary), *протилежні* сили завжди належать до одного типу і прагнуть об'єднатися [38, с.24]. Національна Церква, відтак, стає третім станом, балансує та об'єднуючі перші два вона підтримує цивілізацію як таку. І державою у загальному сенсі, тим політичним тілом, яке має принцип єдності всередині самого себе, описують відтак союз Національної Церкви, Держави і Короля – суверенного голову обох. Ця ж держава у загальному сенсі і постає «*нацією, яку розглядають динамічно, як ідеальну але не менш реальну і незмінну єдність*» [38, сс.80-81].

Проблемним місцем в системі С. Т. Колріджа є його концепція Свідомості (mind) нації, яка «існуючи лише як ідея, може діяти диференційовано лише на ідеальні сили – тобто, на розум (reason) і на совість» [38, с.114], бачимо відсутність зв'язку між ультмативною причиною діяльності нації і результатами діяльності у тварному світі. Дуже слушною, на нашу думку, є пропозиція розглядати дану концепцію, з оглядом на загальне «платонізоване кантіанство» С. Т. Колріджа, у якому Розум (Reason) стає джерелом ідеальних, принципів, які не є результатами досвіду та продуктами чуттів, тому колріджські ідеї Церкви і Держави «ідеальні» допоки не знаходять свого застосування в досвіді. Виявленням фактів таких застосувань вважають посилення С. Т. Колріджа на історію англійської церкви та держави. Відтак, прикінцеву ціль, синонімічну кантівській максимі, задає Розум, однак Розуміння (Understanding) визначає, з огляду на наявні обставини як краще всього *спробувати*

наблизитися до цілі-максими [64, сс.50-51], і саме таким чином вибудовується вплив Свідомості (mind) нації, через Розум (reason) нації і формування ним цілей-максим, на Розуміння (understanding) нації, яке зрештою і визначає прикінцеві шляхи до впровадження змін у тварному світі.

Наступним, куди більш серйозним викликом, для консерваторів стала виборча реформа 1832го, яка надавала представництво новоствореним великим містам, і, відповідно, ліквідувала представництво «гнилих» або «кишенькових» містечок старої земельної аристократії, знижуючи її вплив. Внаслідок реформи кількість електорату збільшилась з 400 000 до 650 000, причому більшою мірою саме за рахунок міського електорату середнього та робітничого станів, консервативну недовіру до яких ми вже описали вище. При цьому, проблеми були не тільки у торі, але й у вігів. Незважаючи на першопочатковий задум і ефект Акту про реформу – послаблення міжпартійних розбіжностей, радикальна частина вігів, бажала бачити смерть традиційної двопартійної форми правління, заміну її деякою іншою, яку забезпечить цей новий електорат [60, сс.119-120]. Відтак, перед торі постає задача збереження старого електорату земельної аристократії та гармонізація її інтересів та представництва з новим електоратом міст. Тому у Роберта Піля не було іншого виходу окрім як оголосити, у своїй найвідомішій промові – Темвортському маніфесті (1835), Акт про реформу «остаточним і безповоротним вирішенням великого конституційного питання». Проте, політик одразу проводить дистинкцію між двома *духами* новоприйнятого Акту: заперечуючи «вічний вихор ажіотажу..., повну відмову від великої допомоги уряду, яка є сильнішою за закон і розум – поваги до стародавніх прав і пошани до владних приписів», стверджуючи справжній сенс Білля у «ретельному перегляді інституцій, цивільних і церковних, здійсненого у доброзичливій атмосфері, що поєднується з твердим дотриманням встановлених прав, виправленням доведених зловживань і залагодженням реальних скарг» [78, сс.7-8]. У цій же знаковій

промові Р. Пілль визначає пріоритети на той час вже консервативної партії (з 1834го): підтримка миру, забезпечення міжнародних зобов'язань, підтримка державного кредиту, і справедливий перегляд належного трьом інтересам: *сільськогосподарським, виробничим та комерційним* [78, с.13].

Заяви з цієї промови стали ключовими з декількох причин: по-перше, вона стає однією з перших *публічних* політичних програм, яка звертається до *всього* населення, що зокрема було вкрай важливим через обставини приходу Р. Пілля до влади – король Вільям IV у 1834му користуючись власними привілеями запрошує Р. Пілля сформувати уряд меншості – отож, через Темвортський маніфест новий прем'єр прагнув отримати легітимацію, переставши бути простим ставленником Корони [92, сс.42-43]. Разом з цим, утверджувалась подальша доктрина партії: пілітівський консерватизм стверджував, що *ліберальна політика* буде вироблена безпечніше для країни, за посередництвом *консервативної* партії. Роберт Пілль визначив консерватизм як «підтримку наших усталених інститутів у церкві та державі, а також збереження і захист того поєднання законів, інститутів, звичаїв, звичок і манер, яке сприяло формуванню і становленню характеру англійців» [60, сс.126-127]. Відтак тактикою консерваторів у Парламенті, до кінця 1830х, став захист конституції – вичікування нападів радикалів на конституційні принципи, для того аби у дискусіях переманювати на свій бік поміркованих лібералів. Основоположними принципами було визначено: прерогативи Корони, підтримка незалежності Палати Лордів та збереження союзу Церкви і Держави [83, сс.95-96].

Однак, Б. Дізраелі був дещо іншої думки про Реформу 1832го, у своїй публіцистиці (якою він займався найбільш активно у період 1832-1841 років), він таврував реформу як заколот вігів. Причинами Реформи автор називає загальну ворожість трьох станів до вігів, які прийшли до влади у 1830ому урядом меншості, і, відтак, логічне бажання останніх – ремодельовати ці три стани [49, сс.341-342]. Разом з цим, ці неприродні зміни було проведено поспіхом, всупереч «природним змінам

національного прогресу», галопуючи його, що й призвело до неминучого наслідку – кризи [44, с.423]. Бенджамін Дізраелі визнавав необхідність «реформи третього стану», а не «реформи *представників* третього стану» [50, с.184], бачимо що перший процес логічно зайняв би куди більше часу, і саме він, імпліцитно, відповідав би природним змінам національного прогресу. При цьому, Б. Дізраелі прийняв неминучість проведеної реформи, і не сперечався з її наслідками. Для нього згода Р. Пілля на проведення Реформи стала спробою створити партію без принципів, та проявом «політичної невірності» пілітівського консерватизму [58, с.511]. Проте їх найбільший конфлікт, який врешті привів консервативну партію до розколу, був ще попереду. На анти-пілітівські позиції встав і С. Т. Колрідж, вважаючи поступки прем'єра масам необґрунтованими [38, с.18].

Критичним для консервативної партії стало питання відміни протекціоністських Хлібних законів (Corn Laws) у 1846ому. Ще з 1815 у партії повсякчас спалахували суперечки між «ультрас» та «лібералами», до 1841го консервативна партія була переважно партією земельних інтересів, тому відміна протекціоністських законів було сприйнято ядерним електоратом партії – земельною аристократією як демарш і радикальне заперечення їх інтересів. Пілітівська аргументація за відміну Хлібних законів виходила з певності у неминучості такої відміни та перемоги Ліги проти хлібних законів (Anti-Corn Law League). Відтак, контрольовану відміну, за посередництвом консервативної партії, вбачали «істинно консервативною політикою», необхідною поступкою новій групі суспільних інтересів – робітничих та торгових, яка врятує аристократію від відкритого нападу. На думку Р. Пілля, відміна була захистом конституції та земельної аристократії – основним обов'язком консервативної партії [83, с.202]. Цікаво, що дослідники відмічають ефективну діяльність Ліги проти хлібних законів – ще до початку Великого голоду в Ірландії (1845-1852), який став однією з найвагоміших причин для відміни Хлібних законів, більшість членів кабінету Р. Пілля, під впливом пропаганди Ліги вже були

переконані у безпідставності цих законів [58, с.512]. Відміну законів підтримав й Т. Карлайл. Почавши з застереження про «глибокий, широкий потік гіркоти, і надії який стає рікою безнадії, їдкою та роз'їдаючою у кожних грудях», яка «тектиме через будь-який отвір, яку відкріє випадок», зокрема й відміна Хлібних законів [21, сс.228-230] у 1832ому, через десять років він вітав відміну законів, і навіть був потенційним кандидатом, якого Ліга запросить виступити за відміну законів. У 1842ому відміну законів Т. Карлайл визнавав дієвим засобом покращення фінансового стану бідноти [87, с.184]. Фігуру Р. Пілля Т. Карлайл вбачав, героєм культури, сучасним Геркулесом, який вичистить Авгієві конюшні консервативної політики [19, с.92].

Радикальним противником відміни Хлібних законів виступив Б. Дізраелі, якого виключили з кабінету Р. Пілля у 1841му, попри наявність підстав для отримання ним посади від Р. Пілля [37, с.509]. Причин для такого виступу могло бути декілька: попри початкову очевидність внутрішньопартійної боротьби за головування, дослідники схильні відхиляти цей мотив. Причиною внутрішньо партійного розколу на 240 дербі-дізраелівських протекціоністів та пілітівську меншість у 120 членів, вбачають більш глибокі погляди Б. Дізраелі на земельні інтереси (landed interest). До яких політик долучав не тільки землевласників, а й союз «церкви, суддівської системи, міст та сільського населення, у якому дворяни-землевласники є лише активними лідерами». Разом з цим, земельні інтереси та земельну власність Б. Дізраелі протиставляв промислому багатству, як формі власності, яка накладає певні обов'язки, на відміну від цілі промислової діяльності – виробництва максимальної кількості споживчих товарів, яка зовсім «неадекватна як правило життя». Відтак, відміна Хлібних законів не просто зачіпала інтереси вузького кола представників заможної земельної аристократії, а повністю знищувала цей традиційний англійський розширений земельний інтерес Б. Дізраелі, замінюючи його французькими штибами господарювання [16, сс.143-144].

Разом з цим, дослідники звертають увагу на те, що Хлібні закони (як і протекціонізм в цілому), були для Б. Дізраелі лише «історичною імперською, зовнішньою та конституційною політикою, що балансує між захистом важливих інтересів і низькими податками», відтак, політик не пов'язував протекціонізм з виключно *класовим* інтересом землевласників або робітників. Невдоволення Б. Дізраелі викликала стрімкість і безкомпромісність, з якою був зметений цей *інструмент*, з почуття «класової заздрості», прагнення «великого експерименту» без розуміння «історичного генію Англії та практичного характеру її народу» [77, с.711]. Отож, перш за все це була атака на *інститути* Англії.

Тому й трактовки дізраелівського демаршу різняться: від звинувачень у створенні консервативної меншості і передачі влади на 25 років Ліберальній партії [58, с.517], до зображення Б. Дізраелі рятівником дискредитованої консервативної партії, «отожнену з силами привілеїв і відчуження», просякнуту «духом твердого достатку та інертності» [95, с.23], яка залишилась партією земельних інтересів і не долучала до власних рядів представників середнього класу, яку належало відновлювати і «виховувати», для того аби вона змогла врешті знов отримати більшість у Парламенті [57, с.289].

У 1838ому році Лондонська асоціація робочих (London Working Men's Association) приймає програму, названу «Народною хартією», з ключовими шістьма пунктами: (1) загальне виборче право для чоловіків старше 21 року, (2) однорічний термін парламентських повноважень, (3) таємне голосування, (4) зрівняння «ваги» округів, недопущення збереження більшої кількості голосів у менше заселених сільських округах, на відміну від густонаселених міських, (5) відміна майнового цензу для членів парламенту, (6) започаткування заробітної плати для членів парламенту, аби ті, хто не мають заощаджень могли виконувати представницькі функції. У 1837ому, петицію з закликами прийняти ці 6 пунктів подають до парламенту. Так, рух різноманітних груп робочого і нижнього середнього

класу, який виступав на підтримку хартії отримав парасолькову назву «чартизм». Він поширився недоволеними робітничими верствами, який сприйняли Реформу 1832го, як поразку, яка нічого не змінила, разом з цим, невдоволення викликали Закон про бідних (1834) і ще не відмінені на той час протекціоністські Хлібні закони, каталізатором слугувала рецесія 1837-1843 років [72, сс.356-357]. Цікаво однак, що чартистський рух, з досліджуваних мислителів, детально розглядав лише Т. Карлайл, його радикальну критику будь яких робітничих рухів ми описали у попередньому розділі.

Другим розширенням електорату стала виборча реформа 1867го року, яка, знизивши майновий ценз, подвоїла кількість чоловіків з активним виборчим правом (з одного мільйона, до двох). Ця реформа стала логічним наслідком невдоволення широких мас результатами Реформи 1832го – відсутністю достатньої, на думку мас, репрезентованості інтересів робітників та середніх станів у Парламенті. Іноді проведення Реформи 1867го описується як ставка консервативної партії на масовий електорат та вроджений консерватизм робітників, підтвердженням цього наводять переконання у консервативній природі більшої частини країни самого Б. Дізраелі. Який Реформою «освятив союз торі та простих людей, обуривши лібералів» [16, с.146], заручившись підтримкою мас у своєму протистоянні середнім класам, після відмови аристократії підтримати його у його боротьбі [95, с.51]. Однак, протилежний табір вважає Реформу 1867го радше вимогою міркувань парламентської тактики, ніж консервативною реакцією на положення робітників [77, с.701]. Хоч би як, ці ставки не виправдались і перший прем'єрський срок Б. Дізраелі тривав трохи менше року, за результатами виборів 1868го, на шість років сформувався ліберальний уряд В. Гладстона, Б. Дізраелі ж отримує партійне лідерство і займається розбудовою партійного апарату в опозиції. Реформа 1867го переконала навіть найреакційніших консерваторів, зокрема лорда Солсбері, у безальтернативності *національної* електоральної

платформи, лорд Сесіл прямо писав про неможливість продовження агітації не чисельного прошарку заможних виборців, лякаючи їх можливістю класового конфлікту до якого призведе правління лібералів [33, сс.107-108].

Третя Виборча Реформа 1884го, яка урівняла виборчі округи, з яких, за виключенням 23х округів, тепер у Парламент потрапляло лише по одному депутату, та значно спростила реєстрацію виборців, забезпечивши перехід до дійсно *масової* політики так само стала логічним продовженням перших двох. Відтак, навіть реакціонер Солсбері визнав життєздатність виключно концепції рівних виборчих округів, відкинувши свої прив'язаності лише до традиційних графств. Вслід за графом Дербі, він визнав середні класи як «силу консервативної партії», виголосивши у період 1880-1885 років 70 промов, маючи на меті мобілізувати цей електорат, та запропонувавши іронічну епітафію по собі «помер від написання безглуздих листів у пустоголові консервативні асоціації» [89, сс.111-112].

Останньою кампанією яка відчутно впливала на політичний ландшафт розглянутого періоду була кампанія за отримання самоврядування для Ірландії (Home Rule). Сполучене Королівство Британії та Ірландії було створено Унією 1800го року. Незважаючи на активізацію самостійницьких ірландських рухів після 1870х, питання Ірландії розглядали у своїх працях й більш ранні консервативні мислителі. Ще у Т. Карлайла, знаходимо розмисли про можливість відміни Союзу Британії та Ірландії. У них мислитель, звісно ж вважає будь-яку відміну неможливою, «це заборонено законами світобудови зараз, і про це не слід думати в нинішній вік». Описуючи ірландців історик жаліється на те, що «на жаль вони розмовляють частково зрозумілим діалектом англійської мови і, маючи білу шкіру та європейські риси обличчя, не можуть бути позбавлені можливості циркулювати серед нас на власний розсуд», відтак в Ірландії «сувора доля поклала на Англію в ці століття страшну роботу і невблаганно (як їм і належить) змусять її виконати — перемогти Анархію,

яку не можна перемогти інакше, як зброєю» [30]. Дослідники ж карлайлівської спадщини запевняють, що такі погляди не зумовлені расологічними викладками: він розглядав положення Ірландії як прикінцевий вияв усіх вад сучасного суспільства, причому ці вади не посилювались будь-якою неповноцінністю ірландського народу, а були іманентні європейській культурі в цілому. Відтак, Ірландія для Т. Карлайла слугувала застереженням для Англії, яка рухалася абсолютно ідентичним шляхом. Разом з цим, історик не вважав культурну ідентичність ірландців (і шотландців) втраченою чи розмитою внаслідок об'єднання з Англією, хоча звісно не допускав незалежності Ірландії та Шотландії як окремих міжнародних суб'єктів [73, сс.644-645].

Лорд Солсбері, за 35 років після Т. Карлайла, також вважав Ірландію невід'ємною від Англії, описуючи будь-які зміни щодо Ірландії як пряму загрозу цілісності тепер вже Британській Імперії [34, с.80]. Коренем ірландських проблем він вважав ненависть ірландців до самих себе, «спадкову антипатію, яку підживлює постійна агітація» [71, с.79]. Ірландське самоврядування стало одним з двох симптомів дезінтеграції сучасного Солсбері політичного ландшафту, який він вважав небезпечними (другим стала майнова нерівність громадян): «неможливість підтримки Англією Home Rule занадто очевидна, аби вимагати її» [89, с.51]. Племінник Солсбері продовжив анти самостійницьку аргументацію консерваторів. Визнаючи наявність *ірландської проблеми* А. Балфур звинувачував ірландську націоналістичну партію (Nationalist Party), яка виходячи зі своїх уявлень про наявність окремої *ірландської національності*, висуває несправедливі вимоги щодо ірландського представництва, незважаючи на репрезентованість Ірландії у Вестмінстері. Понад це, для А. Балфура Ірландія є привілейованою, оскільки «отримуючи більше, ніж належить, представництва в імперському парламенті виплачує менше, ніж належить, податків на імперські потреби» [15, сс.8-10]. Вимоги націоналістів прем'єр відкидає, заперечуючи наявність в історії

«ірландських інститутів, створених ірландською расою, які забезпечують політичну єдність ірландської нації» [15, сс.11-12]. Це визначення стає для нас важливим, зокрема через те, що у ньому знаходимо імпліцитно визначений критерій вищості *англійських* інститутів, *англійської* раси (про ототожнення якою з англійською нацією у пізніших коментаторів ми вже писали) та політичної єдності *англійської* нації над іншими суб'єктами Британської Імперії.

Відтак, такими були реакції досліджуваних консервативних діячів на сучасні їм реформи, суспільні рухи та виклики, які змінювали наявний політико-інституційний ландшафт.

Тепер розглянемо як, зважаючи на вищеописані погляди на природу нації, інститутів та реформи, які впливали на них змінювались погляди на *належне* та *актуальне* управління, як державно-політичне, так і партійне.

Про релігійно-елітаристські концепції С. Т. Колріджа ми вже говорили, описуючи його інститут Національної Церкви. Варто додати лише декілька зауваг. Колріджська *клерісі* виконує освітню функцію, водночас роблячи націю можливою як такою. Це доповнюється поглядами С. Т. Колріджа на національну Конституцію, яка включає у себе ідею Церкви та Держави у їх *протилежності* (про оригінальний характер колріджівської протилежності йшлося вище) одна одній [38, с.xiii]. Разом з цим, *ідея конституції*, іманентна англійському народові носить у системі С. Т. Колріджа визначальну функцію, мислитель визнає сувереном Англії не парламент, а народ, який «правильно функціонує, згідно *ідеї* власної *конституції*» [16, с.84]. Відтак, *ідея конституції*, разом з ідеєю Церкви і Держави (як синтез цих двох) формується через Розум (Reason) нації або народу, який формуючи цілі-максими впливає на національне або народне Розуміння (Understanding), визначаючи у такий спосіб шляхи та способи впровадження змін у тварному світі. Попри те, що С. Т. Колрідж не проводить дистинкцію між *політичним* та *юридичним* суверенами,

описуючи народ як єдиний суверен, це дещо зближує його погляди з визначенням А. В. Дайсі *нації* як *політичного* суверена.

Так само, яскравим представником елітистських концепцій управління виступає Т. Карлайл. Свою критику історик направляє на демократію як концепт. В одній зі своїх останніх робіт «The Present Time» (1850) він, починаючи з питання про природу демократії та спосіб *правильного життя* у ній, майже відразу переходить до класичної сократичної антидемократичної метафори з кораблем, де капітанська посада має належити найпридатнішому, а не ставати результатом одностайного демократичного голосування. Мислитель не сумнівається у тому, що жодна нація не могла б існувати на основі демократії, на жодній стороні Атлантики. Окрім теоретичних викладок, антидемократизм Т. Карлайла підкріплювався метафізично. Ми вже згадували про припис цілі стати другом Автора Всесвіту, через розуміння та неухильне слідування народом чи нацією «істинних правил Всесвіту відносно нього та людських стримлінь» [29, сс.14-16], при цьому природа Всесвіту принципово *ієрархічна* – «велика свобода вибору та максимальна свобода волі з нездоланим обмеженням Вічною Справедливістю, забезпеченою Вічною Владою. Максимальна свобода волі у принциповій Монархії та Ієрархії» [29, с.19].

У етичній системі Т. Карлайла дослідники, вбачають виділення п'яти ключевих *належних* людських якостей – правдивості, терпіння, послуху, благоговіння і мовчання, звертаючи увагу на відсутність у цьому переліку *справедливості*, яку історик відсуває на задній план. Разом з цим, весь пафос Автора Всесвіту як наглядача за людською діяльністю, не визначає, у системі Т. Карлайла, страх ультимативним мотивом людських вчинків, зберігаючи існування Божественної сили та впевненість у загрозі покарання за проступки. У системі автора наявний виразний сумнів в реальності посмерт'я, що істотно знижує визначеність цього страху перед божественною карою [61, сс.204-206].

Демократія для Т. Карлайла можлива тільки як деякий перехідний етап після падіння попередньої системи влади, який призводить до тиранії, та є завісою, за якою виборщики продовжують благувати про сильного лідера, який поверне їх «чогось іншого та батьківського» [20, сс.53-54]. Так само, у Британії два останні покоління створили «політичний шум» який виправдовує неналежну демократичність усього [29, сс.14-15]. Історик встає у радикальну опозицію до парламентської традиції Англії та Великої Британії: британська свобода, не призводить до нормального життя, лише до нескінченних парламентських дебатів. Однак, Т. Карлайл впевнений у тому, що Англія – путівник народів, покаже їм як потрібно жити, спродукувавши з себе деякий новий, значно ефективніший, штаб управління [29, с.26].

Виходом з ситуації історик вбачає посилення виконавчого органу, а не реформування виборчої системи парламенту. На практиці це означало перетворення парламенту з *суверена у дорадчий орган* справжнього суверена – Корони. Найпершим ударом по суверенності Корони визначено Довгий парламент (1640–1653), саме він став батьком Національних Конгресів та антимонархічних ініціатив [25, с.190]. Цікаво що серед причин неефективності парламенту автор називає і швидку колоніальну експансію – вона призвела до браку продуманості управлінської моделі, яка через одне покоління впала у кризу. Потреба ефективнішої моделі управління лише загострюється, Т. Карлайл не сумнівається у скорому кінці звичного світу [29, с.87].

Практичним виходом стає пропозиція переходу до прямих призначень Короною частини членів парламенту, для того, аби забезпечити долученість найдостойніших та найпридатніших службовців на відповідальних посадах [29, с.97]. Важливо наголосити, що *належне* управління Т. Карлайл протиставляє технократичному – викликаному тотальною вірою у Механізм, яка заперечує усе *героїчне, філософське і моральне* [27, с.146]. Проте, аргументація автора не стає луддитською,

своєю максимою він сам визначив не «феодалізм і збереження правил», а «індустріалізм і управління наймудріших» [22, сс.15-17]. Саме у своїй антипарламентській аргументації історик прикликає на свою сторону *націю*, не описуючи, однак, її докладно, використовуючи як риторичний засіб. *Британській* нації властиві інтереси виживання, які мають стати головним підґрунтям для голови уряду у прийнятті рішень, на протигагу формі та традиції. Так само, *інтереси нації* стають опозицією неефективному, педантистському управлінню Парламенту [29, сс.82-84]. У будь-який інший спосіб, ніж це протиставлення, інтереси нації автор не визначає. Отож, бачимо радикальну управлінську аристократичну реформу, яка проте не знищує Парламент, оскільки він, як інститут, вкорінений у природі англійців [85, с.102]. Разом з цим, дослідники, незважаючи на другорядність справедливості та її здійснення у політичному світі, фокусуючись на вимогах управління найпридатніших, все ж описують карлайлівську політичну систему як *платонівську* [61, сс.208-209].

Вкотре бачимо як внепартійний філософський консерватизм у ХІХ столітті, в працях своїх представників, послідовно стояв на аристократично-релігійних позиціях відносно системи належного управління. Звісно, консерватори у парламенті мали бути практичнішими у власних теоретичних побудовах.

Вирішальною для консервативної партії стає констатація зміненого Реформою 1832го *status quo*, через яку Б. Дізраелі вже у 1833ому робить безапеляційні висновки щодо майбутнього штибу управління. Аристократичний принцип управління визнано знищеним, причому знищив його не Білль про реформу 1832го як такий, а той *спосіб*, у який його було прийнято – лорди прийняли його «під загрозою, а не через переконання» (загрозою створення нового перства, революційним шляхом у разі не прийняття реформи). Аристократичний принцип може бути поновлено або силою, або союзом між двома аристократичними партіями. У перше Б. Дізраелі не вірить оскільки жоден полководець не зможе переконати

народ у необхідності внутрішньої війни, до того ж, становлення деякого нового Кромвеля не можливо, через густонаселеність нових індустріальних районів, які мають легкий доступ до зброї і відразу виступлять серйозною збройною опозицією. Коаліція ж між аристократичними партіями неможлива через складність узгодження позицій. Понад це, навіть якщо допустити її створення і змогу діяльності, вона лише «загальмує просування демократичного принципу і воскресить, наче на мить, *привид* минулого аристократичного» [51, сс.19-21]. Попри визнання втраченості аристократичного принципу управління, Б. Дізраелі, на думку дослідників, залишався прихильним до аристократії, як такої, на бік якої його привертало «прагнення слави і влади, ексцентричний смак, любов до красивої обстановки, а також єврейське походження», навіть у 1836ому він заявляв, що розширення народного виборчого права, лише зміцнить могутність природної аристократії [94, сс.13-15]. Його критика аристократії як «експлуаторської, нової, або навіть непотрібної», для нього не суперечила певності у походженні «стабільності англійського суспільства і його унікальних характеристик» з «почуття місця і статусу, нав'язаного соціальною владою аристократії, і з почуття сталості, яку виражає поміщицьке дворянство» [94, с.8].

Однак, аби вберегти країну від падіння, Б. Дізраелі з міркувань необхідності, ще на зорі власної політичної кар'єри, переходить до демократичного принципу. Цілі своєї політичної діяльності він визначає вкрай практично. Найпершою задачею державного діяча стає створення сильного уряду [51, с.17], задля збереження двох ключових факторів: миру та економіки. Державний діяч – практик та продукт свого часу. Його дії мають бути підкорені загальному прагненню країни до розвитку. Його позиції визначає вимога балансу між інтересами Корони, Нації та корпорацій [46, сс.32-33]. «Іконами» практичної політики для нього стають одні з «засновників» Magna Carta – архієпископ Кентерберійський та граф Пембрук, а також Наполеон I, які провадили правління «створене

національним характером і освячене національними звичками» [50, с.128]. Виразна *практичність*, не означає повну відсутність теоретичних засад, якими керувався Б. Дізраелі у виробленні політики консервативної партії. Політик описував особливий штиб англійської рівності, як засадничий принцип функціонування, а отже й належного управління суспільством. Англійська рівність – рівність громадянських прав, яка народжує англія «для *свободи, справедливості та власності*», англійська рівність не досягається зрівнянням всіх у покорі і смиренності (на відміну від французької). Визнаючи власним принципом потребу привілейованості усіх, вона утворює «націю *класів, але не каст*», не обмежуючи громадян у *прагненнях* до будь-якої посади, «англійська рівність об'єднує амбіції кожної людини з вічністю держави». Тим самим, Конституція Англії, стає лише «більш тривкою та енергійною», незважаючи на масштаби та буйність англійських революцій [50, сс.228-230].

Конституція для Б. Дізраелі стає визначальним фактором його політичної системи, він не сумнівається у тому, що найкращим типом конституції для Англії є *наявна* Конституція, у своїх роботах він проводить *дослідження* конституції, виступаючи проти внесення змін до неї [67, с.186]. Відтак, Конституція стає одним з найважливіших чинників, з загальної сукупності «первісної організації, клімату, ґрунту, релігії, законів, звичаїв, незвичайних випадковостей та інцидентів у історії народу, індивідуальних особливостей його видатних представників», які зрештою і формують *націю*. Нація, у системі Б. Дізраелі, стає першим *політичним* терміном, у той час як народ принципово не може стати політичним актором [49, с.343]. Ця дистинкція є принциповою, оскільки на її основі політик робить низку важливих висновків. Англійська нація, стає історичним сувереном, який самостійно встановив оригінальний спосіб управління: поєднання народного трону та *станів*, наділених законотворчими функціями. Останні виступають «довіреними особами нації, а не її господарями» [50, сс.230-233]. Відтак, саме *стани* а не народ,

який «не піддається політичному осмисленню», формують, через своїх представників, Палати громад і лордів, які «будучи частиною нації, обидві однаково і рівноправно представляють цю велику спільноту» [47, с.235]. Повторюючи тезу про нетотожність Палати громад «палаті народу», Б. Дізраелі описує єдині можливі, на його думку наслідки, народного управління – «скривджена і змучена *нація* ховається від *народного* правління в обіймах воєнного деспота» [50, с.181] – що, власне, і сталося в епоху Кромвелля. Переважна більшість народу має залишитися непередставленою [45, с.59]. Якщо *лише* Палата громад керуватиме нацією, це значить, що нація не керує сама собою і нею не керують її представники, у такому випадку, нацією керуватимуть *представники обмеженої частини* нації, що призведе до встановлення тиранічної олігархії [45, сс.60-61]. Будь-які згадування, або заклики до ототожнення Палати громад з «народною палатою», для Б. Дізраелі, стають або маркером некомпетентності, або прямим закликом до узурпації та реалізації деспотичної влади Палатою громад, повторення кромвелівської «тиранії найміцнішого тирана». У Конституції Англії, на думку Б. Дізраелі, чітко визначений склад: Король, Лорди та Громади, а не Король, Лорди і Народ [45, с.64]. Це наполягання на представництві у Парламенті *станових* інтересів, дослідниками розглядається як опозиція пануючим догмам індивідуалізму, у якій парламентське представництво мало повернути собі роль «вираження потреб і духу міст, професійних покликань та економічної діяльності» [68, с.160].

Політичною задачею Б. Дізраелі стало відновлення єдиної нації Англії, «возз'єднання її церкви, розв'язок суперечностей в її великих земельних інтересах, усвідомлення її національну роль у світі, порятунком її Імперії». Для цього, визначивши набір унікальних історичних англійських цінностей та традицій, він поставив собі за ціль повністю сформулювати їх, популяризувати та захищати. Відтак, для Конституції Англії було виділено дві основні космополітичні загрози: надмірну централізацію та занепад

традиційної двопартійної системи. Першою була загроза для традиційної «влади багатьох» – землевласників, місцевої влади та інших традиційних станів, друга ж несла у собі загрозу для двох сильних і незалежних партій, які забезпечували управління через «дисциплінований набір традиційних впливів», який задавав «тон суспільної свідомості», не дозволяючи Парламенту «перетворитися у натовп». Конкретними політичними викликами, які впливали з та розширювали ці дві загальні загрози, Б. Дізраелі визначив: (1) континентальний та внутрішній радикалізм, (2) ідеологічний присмерк ліберальної партії, (3) елітарність та фракційність всередині консервативної партії, (4) меншість консерваторів в парламенті та складність отримати більшість [77, сс.707-709]. Практичні кроки, зроблені політиком у партійному будівництві та націотворенні ми розглянемо трохи згодом.

Надмірної централізації прагнув уникати й лорд Солсбері, для якого британська традиція *конституційного* народу була кращою за французьку модель *суверенного* народу. Французьку модель, вслід за Б. Дізраелі, не зважаючи на її фокус на збільшення *ефективності* через централізацію, політик вважав не властивою «волелюбним англійцям» [3, сс.70-71]. Разом з цим, політик виступав за збереження у цьому волелюбному народіві того штибу майнової нерівності, який би дозволив зростання *національного* багатства, що зрештою має покращити життя всіх громадян [92, с.104]. Найпершою ціллю консервативної політики лорд Солсбері визначив турботу за «станом, захистом і підтримкою Імперії» [89, сс.480-481]. На думку дослідників, для тогочасної консервативної партії, слідування цій цілі у площині практичних політик означало: «підтримку Корони і Конституції, збереження союзу церкви і держави, захист власності, запобігання шкоди імперському зв'язку між Британією та Ірландією, протидію адміністративній централізації, зміцнення «єдиної самозабезпечуваної, самодостатньої і самооборонної Імперії», «збереження верховенства в Єгипті, вивчення причин торгової депресії» [89, с.170].

Описуючи Солсбері як політичного-практика, деякі дослідники все знаходять імпліцитно наявний у його риторичній *ідеал* суспільства: «спільність людей заможних, інтелектуальних і культурних, які керуватимуться патріотизмом і високим кодексом честі, будучи перевірені думкою людей, серед яких вони живуть, матимуть потребу в тому, що їхні законні страшінства було перевірено конституційними формами й під наглядом активної громадської думки, ці старшинства не виродилась у просте класову домінацію» [92, с.104]. Такі переконання у непохитності традиційних першостей аристократичних кіл призводили до солсберівської антидемократичної позиції, яку дослідники визначають не просто опозицією системі «одна людина – один голос», а опозицією будь-якому штабу управління, у якій «практично забезпечувалась вищість нижчих класів» [33, сс.29-30], деспотія неосвіченої чисельності, яку голод вводить в оману і підштовхує на безрозсудні та неправильні вчинки. Все це актуалізуватиметься у періоди граничної нужди, від настання останньої не вберігатимуть жодні досконалі інститути, якщо країна вичерпала природні ресурси і живе лише через процвітання торгівлі [33, с.208]. Попри все, Солсбері розумів невідворотність змін status quo, його песимістична позиція все ж залишається активною: «помалу трудитися над стримуванням потоку зла, з впевненістю у тому, що жодні зусилля ніколи не послаблять цього потоку» [92, с.103]. Більш ніж через 150 років, сучасний британський консерватизм, у роботах своїх найвідоміших представників, залишається на цих самих позиціях, вважаючи *уповільнення змін* головною ціллю практичної діяльності, відвоюванням *простору для життя* між фактичним станом справ і проектами реформаторів [86, с.41].

Для «практичного» консерватизму політиків Консервативної партії, звісно одним з вирішальних питань ставало не продукування теоретичних світоглядних праць, а перемога на парламентських виборах та отримання більшості в Громадах, для уможливлення здійснення консервативної політики як такої. Разом з цим, у ХІХ ст. задачею постало саме *створення*

масових партій, у тому числі і Консервативної. Після поетапного розширення електорату перед кожною парламентською партією ставало питання про кооптацію нових виборщиків, при відсутності розвинутих партійних інститутів та розвинутих партійних філіалів на місцях. Роберт Піль вперше прийшов до влади, 10го грудня 1834, а вже 18го квітня 1835 уряд формують віги на чолі з 2м віконтом Мельбурном, який залишатиметься прем'єром більше шести років – до 30го серпня 1841го, коли Роберт Піль повернеться у прем'єрське крісло на 4 роки. Звертаючи увагу на цей період, дослідники відмічають визначальну особливість передвиборчих кампаній: якщо на виборах 1835го, багато *тори*, включаючи самого Р. Піля, не визначали себе *консерваторами*, то на виборах 1837го Р. Піль заявляє, що діє «у сердешній згоді з тією потужною консервативною партією, зв'язком з якою він з гордістю може похвалитися» – отож, роблять висновок про народження саме *консервативної* партії у цей проміжок між 1835 і 1837 [83, сс.121-122]. Підкріплюють це й результатами виборів до Громад – почавши з 150 місць у 1832ому, кожні з трьох наступних загальних виборів консерватори збільшували свій результат – 290 у 1835му, 313 у 1837ому та 370 у переможному 1841ому. Важливим стає і збільшення кількості кандидатів: з 390 у 1835ому, до більш ніж 450 вже у 1837ому – маркер успіху місцевих партійних організацій, навіть у традиційно віггистських округах [83, сс.142-143]. Однак, змін підходів потребував не тільки електорат, Громади сесій 1831-2рр. та 1834-5рр. були слабкоорганізованими, з слабо вираженою *партійністю* членів, партії були *партіями індивідуальних думок* а не *партіями адміністрації*, при цьому перспективи побудови міцної партійної дисципліни не знаходили підтримки ні у рядових членів партії, ні у партійних лідерів обох таборів, які вважали за краще зберігати певний ступінь взаємної незалежності для автономності власних дій. Попри це, дослідники окреслюють загальну тенденцію періоду 1832-1841 рр.: консервативна партія стає партією влади, яка адаптується до опозицію, а віги – партією опозиції, яка адаптується до

влади [60, сс.121-123], незважаючи на фактичну консервативну опозицію та вігістський уряд у 1835-1841 рр.

При цьому, сам Р. Піль не був головним симпатиком розбудови саме *партійного* апарату, у своїх двох прем'єрських термінах він зосередився на посиленні ролі прем'єр-міністра. Почавши своє друге прем'єрство з «перемоги» над самою Коронаю – отримавши повноваження впливати на призначення *придворних* чинів (зокрема фрейлін королеви), він також отримав такий ступінь контролю за адміністративними рішеннями підлеглих департаментів, якої не було у його попередників і не буде у його наступників. Одночасно, Р. Піль мав й іншу перевагу над своїми наступниками – управляючи до остаточного розширення електорату (яким вважають реформу 1867го) він міг проводити власну виборчу кампанію у безпечному для себе, «рідному» окрузі, не проводячи національних агітаційних кампаній, витрачаючи зекономлений час на адміністративний контроль [17, сс.32-34].

Внутрішньопартійну єдність, звісно ж, підірвав і демарш 240 дербі-дізраелівських протекціоністів після відміни Хлібних законів (1846), у результаті якого піліти залишилися в меншості у 120 місць. Разом з цим, у період 1832-46 рр. Консервативна партія залишалась партією земельних інтересів, до її рядів майже не долучались представники середніх класів [57, с.289]. Попри це, кількість місцевих консервативних організацій зростала з 1835го, чому сприяв стрімкий розвиток газетного друку [42, с.597] – консерватори починали давати відповідь на колріджистське питання про взаємодію з новим, політично активним, читаючим електоратом. Розвивалась і партійна інфраструктура на місцях: зі збільшенням кількості зносин у переписках з впливовими людьми в округах, почалась розбудова внепарламентських партійних адміністративних апаратів – зі збільшенням адміністративного навантаження, окрім традиційних посад партійних батогів (*whips*), було створено посаду партійного агента. До моменту других пост-реформених виборів у 1868ому, партії вже розбудували власні

виборчі комітети, з повноваженнями на: збір інформації, агітацію місцевого населення, яке вагалось, і наглядом за витрачанням грошей із центральних партійних фондів. Партійна приналежність місцевого кандидата стала відігравати важливішу роль, однак, на момент 1868го, центральний комітет все ж мав обмежені важелі впливу: взноси до партійних фондів не були значущими, а вища санкція центрального партійного комітету – припинення партійної підтримки кандидата, іноді не виплавала на кінцеві результати голосування [57, сс.297-298].

Сам Б. Дізраелі ще у 1850х визначав «руйнування» партій одним з головних джерел усіх бід Англії, порядок, на його думку, мав бути відновлений не низкою дріб'язкових буденних справ, а діяльністю з орієнтацією на великі цілі [84, с.292]. Такою ціллю було визначено «не цураючись принципа прогресу примирити зміни з тією повагою до традицій, яка є одним із головних елементів нашої соціальної сили» [95, сс.24-25]. Дізраелівського оптимізму щодо модернізації не поділяв його наступник – лорд Солсбері. Проводячи реакційну політику збереження соціальної ієрархії та класових відмінностей, він вважав партію лише *засобом* для досягнення цілей. До того ж, ця система, на думку політика, непоборну протилежність інтересів: отримання місць або боротьба за консервативні принципи, ці два інтереси не можуть задовольнятися одночасно, один вимагає принести в жертву інший [33, с.44]. Для лорда Солсбері успіх Консервативної *партії* не був першочерговою ціллю, перш за все він прагнув збереження консервативних *принципів*, яким, на його думку, перемога Консервативної партії могла навіть нашкодити. Дослідники схильні пояснювати успіхи консерваторів, при правлінні Солсбері, загальними тенденціями та обставинами, до яких він був мало дотичний [33, с.108].

Однак, і Б. Дізраелі і лорд Солсбері визнавали потребу апеляції до *розширеного* реформою 1867го електорату. У 1868ому Консервативна партія програла грудневі вибори і ліберал Вільям Гладстон отримав свій

перший, п'ятирічний, прем'єрський термін, з більшістю у 387 місць проти 271 консерваторів. Після поразки, консерватори, під проводом Б. Дізраелі почали роботу над залученням нових груп населення, яке тепер стало *електоратом*, зі створення центрального офісу у 1870ому році, та форсування створення консервативних асоціацій на місцях, які мав би контролювати створений у 1867ому Національний союз консервативних організацій [72, сс.376-377]. Так само, у 1867ому лорд Солсбері ствердив безальтернативність вибудови апеляцій до розширеного електорату, як *нації*, про що ми вже писали, підкріпивши це моралітською відозвою з закликами згадати славу традицію *національного* об'єднання переможців і переможених, для того аби «привести нову політику до найкращого результату» [33, с.257]. Зрештою, як пишуть дослідники, консерватори повністю відійшли від концепції абстрактного *народу* після 1891го року, під управлінням А. Балфура, однак Б. Дізраелі, на їх думку, відмовився від неї ще раніше [68, с.406].

Об'єднати розширений електорат і прилучити його на сторону консерваторів, на думку Б. Дізраелі і лорда Солсбері мала *імперська коаліція*. Відродженням цього консервативного імперіалізму вважають виступ Б. Дізраелі у 1872ому, з його нападками на «ліберальний космополітизм», позаяк гладстонівська Ліберальна партія виявляла менше ентузіазму щодо імперських питань [53, с.266]. Разом з цим, деякі дослідники пропонують вважати початком дізраелівського імперіалізму період 1866-1867 рр., або, точніше, проведення Абіссінської експедиції (воєнна експедиція Британії в Ефіопію, з визволення з заручників свого консула, глави православної церкви Ефіопії та групи місіонерів, яка відбувалася 4 грудня 1867 – 13 травня 1868, та закінчилась успіхом британських експедиційних військ). Виділяють низку причин повернення консерваторів до імперської риторики: світову потребу у нових ринках збуту для індустріалізованих країн у 1860х [62, сс.88-89], перспективність імперської частини міжнародної економіки, та імперських інвестицій через

їх прогнозованість та безпеку [53, сс.272-273]. Крім суто економічних причин наводять й електоральні: правлячі верстви, зважаючи на результати виборчих реформ та низку криз першої половини ХІХ ст., були налаштовані скептично та апатично, з підозрою і страхом за недоторканність власного майна та чинів [62, сс.92-93]. Реформа 1867го теж розглядалась як частина цієї кризи, на думку дослідників за відсутністю у період 1866-88рр. масштабних соціальних та політичних заворушень (завершенням активного чартистського руху вважають 1848й рік) імперські та зовнішні справи перестали цікавити публіку, відтак її погляд було звернено на «домашні» справи, що й непокоїло консерваторів [62, сс.108-109]. Проблемною була й міжнародна арена: британська публіка хвилювалася щодо безсилля Британії у Європі [88, сс.102-103].

На цьому тлі, незадовго до, та впродовж свого другого прем'єрського терміну (20.02.1874–21.04.1880), Б. Дізраелі розширив зобов'язання консерваторів, додавши до традиційного захисту цінностей земельної аристократії зобов'язання проведення соціальної реформи та збереження Імперії. Перше було наслідком другої: об'єднання «двох націй» в одну, мало бути проведено під керівництвом земельної аристократії, за допомогою *національного почуття*, виразником якого мала стати Імперія за межами метрополії, та непохитність традиційного соціального законодавства у самій метрополії [53, с.282]. Це колоніальне національне почуття, яке забезпечувала Імперія, мало придушити місцеві ідентичності та можливі націоналістичні настрої, для Британії єдиним виходом для національного звеличення стає імперська експансія [62, с.97]. Дійсно, робітничі верстви висловили ентузіазм щодо нового імперіалізму, розділивши гордість за досягнення *нації*. Зокрема початок Абіссінської експедиції було подано *читачам* як спосіб відродження «нашої старої репутації неприборканої енергії в захисті нашої країни в усіх частинах світу», перемогу експедиції, газети, від імені *читачів*, возвеличили як «повернення Британії на її старе, головуюче місце» [62, сс.92-93].

Бенджамін Дізраелі, скориставшись тісними особистими відносинами, переконав Королеву Вікторію повернутися до публічної діяльності, підкресливши церемоніальну та містичну важливість монархії як центру народного патріотизму. Разом з цим, у 1876ому, він переконав Вікторію прийняти титул Імператриці Індії [72, сс.389-390].

Саме Схід був для Б. Дізраелі ключовою зоною імперського розширення, у якій він відмовився від ліберального підходу «майстерної бездіяльності», підтримуючи інтереси Імперії, й силовими методами, зокрема захопленням острова Фіджі у 1875ому, для забезпечення торгових шляхів. Але в Африці він зберіг глэдстонівську тактику: захист неформальної Імперії, підтриманою, за можливості, союзами з «сильними тубільними державами», які б забезпечили захист торгових інтересів Британії. Разом з цим, Імперія була внепартійною – і ліберальна і консервативна партія не могли виступати з антиімперських позицій, відрізнялися лише підходи. Ліберали не були зацікавлені в автономному розширенні Імперії, хоча й надавали перевагу імперському самоврядуванню, яке, з їх декларативних заяв, могло само по собі бути ціллю, яка виправдовувала імперське розширення. Консерватори ж розглядали самоврядування лише як засіб, а не ціль, оцінювали його результати за його вкладом у імперську могутність і не цуралися анексії самоврядних народів, якщо цього вимагало збільшення імперської могутності [53, сс.284-287].

На «життєво важливих» інтересах Імперії зосереджувався й лорд Солсбері – «достатньо старомодний, аби вірити у Імперію та її велич» [35, с.8]. Робивши ставку на зміцненні військових потужностей, створення іміджу Великої Британії як «нації, про яку відомо, що вона хоче і може захищати власні інтереси», для уникнення будь-якого нападу [32, с.154]. Визначивши центральним фактором своєї міжнародної стратегії силу він ствердив орієнтацію на *егоїстичну* національну політику, яка стає приматом над індивідуальними інтересами політичних діячів та їх

принципів. Разом з цим, ще в 1859ому він був певний у тому, що «деякі раси повині пов'язати себе з більш сильними», описуючи потребу Індії та Ірландії у англійському володарюванні [33, сс.55-56].

Отож, Б. Дізраелі, С. Солсбері, а згодом й Джозеф Чемберлен (батько майбутнього прем'єра – Невіла), на думку дослідників, вибудували імперську коаліцію використовуючи три головних обставини: (1) невдачі ліберального управління в Ірландії зокрема, та в Імперії загалом, (2) страх робітничих верств перед втратою власності у Ірландії та перехід до місцевого національного правління на інших територіях Імперії, (3) відсутність примату абстрактних ліберальних принципів у власній діяльності, віра і здійснення демократизуючих заходів, з недопущенням (на їх думку) руйнівної лібералізації. Відтак, консервативна Імперія «прославляючи владу і вітаючи її розширення» зберігала соціальну ієрархізованість всередині метрополії, виражаючи ідеальні та матеріальні інтереси домінуючої консервативної коаліції [53, сс.303-305]. У такий спосіб правляча верства й знайшла вихід з, описаної вище, ситуації апатії і радикальної підозри до розширеного електорату – ним стали демонстрація готовності до *національного* лідерства — активне бажання і здатність до збереження влади і привілеїв [62, сс.92-93].

Краще зрозуміти природу імперіалізму діячів Консервативної партії можуть допомогти пізніші коментарі лідера консерваторів – Стенлі Болдвіна (тричі Прем'єр-міністр Великої Британії у 1923-4, 1924-9, 1929-31 роках). Вже після англо-бурських війн та Першої світової війни, Британську Імперію він описував «матеріальним та інтелектуальним втіленням цивілізації», спадкоємницею Римської Імперії [7, с.199]. Проте, у його роботах Британська Імперія стає й першою Імперією нового штибу – співдружності націй [6, с.222], не безвільних суб'єктів а «вільних самоврядних держав», котрі «у власній свободі засвідчують непохитну вірність Престолу», будучи «дочками у домі своєї матері та хазяйками у власних» [6, с.214]. Імперіалізм стає підняттям до цивілізації інших народів,

унікальною задачею британців, за якою їх судитимуть власні нащадки [6, сс.185-186].

Отож, з закріпленням імперіалістичних позицій ми бачимо й їх метаморфозу: від імперіалізму-вирішення практичних потреб (економічних та електорально мобілізаційних), до націотворчого провіденційного імперіалізму національної місії. На нашу думку, немає підстав вважати що такий перехід в цілому не задовільняв би консервативних політиків-«батьків» імперіалізму Б. Дізраелі та С. Солсбері, звісно, останні б скорше зосереджувались на наслідках практики імперіалізму, ніж на теоретизуванні. Однак, маємо погодитися з Р. Кірком, що імперіалізм, попри ризики такої експансії для будь-якого консервативного суспільства (про які писав Т. Карлайл) став природною потребою для виживання *політичного* консерватизму [68, сс.394-395].

У другому розділі роботи розглянули суспільно-політичні процеси, які впливали на погляди досліджуваних консервативних мислителів та політиків щодо природи нації та належного управління. Почали з діла Кароліни, як маркера формування *читаючої публіки*, яка стала політично впливовішою і вже не могла бути виключена з аргументації – причини розробки соціально-консервативної, платонізовано-кантіанської програми Національної Церкви С. Т. Колріджа – освітньої, елітоутворюючої та балансуючої інституції, яка уможливило тривкість нації як такої. Розглянули вплив виборчих реформ 1832го, 1867го, 1884го – поступові розширення електорату, зважаючи на які консервативним політикам треба було вибудовувати програми залучення цих «нових» політично активних мас до консервативного табору. При цьому, зважаючи на остаточне знищення цією низкою реформ будь-якого аристократичного принципу управління у царині практичної політики і вимушений перехід до демократичного. Разом з реформами розглянули відміну Хлібних законів (1846), питання про яку спричинило партійний розкол на пілітівську меншість та протекціоністську дербі-дізраелівську більшість – яскравий

наслідок проблем з потребою гармонізації традиційного торійського електорату земельної аристократії, з новим, масовішим, електоратом робітничого та торгового міського населення. Описали й ворожість до ідеї Ірландського самоврядування (Home Rule), яку в унісон висловили як філософи консерватизму (Т. Карлайл), так і консервативні політичні діячі (С. Солсбері, А. Балфур).

У подальшому викладі розглянули вплив цих подій на підходи розглянутих діячів щодо специфікації власних абстрактних визначень нації, та подальше застосування цих увиразнених визначень розглянутими діячами, зважаючи на сучасну ним історико-економіко-політичної ситуацію. Описали колріджівські теократичні концепції, та трансцендентно-обґрунтований антидемократизм та антипарламентаризм з аристократичною альтернативою Т. Карлайла, вкотре звернувши увагу на ригідність релігійно-аристократично обумовлених позицій внепартійного, філософського консерватизму. Напротивагу їм, описали практичні конституційно-орієнтовані підходи до управління консервативних політиків (Б. Дізраелі та С. Солсбері), які визнавали зміну status quo та неможливість підтримки аристократичних концепцій управління. Після опису поглядів консервативних політиків на конституційні питання та їх наслідків для концепцій належного управління, розглянули підходи цих діячів до партійної побудови та електоральної мобілізації. Власне, опис розбудови партійного апарату та віднайдення нових тактик комунікації з виборцями й став відповіддю консерваторів-практиків на колріджське питання про підходи до роботи з розширеною публікою-електоратом.

Наприкінці розглянули імперську коаліцію та імперіалізм в цілому — які, почавшись з практичної потреби у вирішенні внутрішніх потреб (перш за все економічних та електоральних), були апробовані декількома поколіннями консервативних політиків. Разом зі збереженням і розвитком практичних здобутків імперіалізму, пізніші політики надали концепції проведенційного та націотворчого характеру, що на нашу думку, не

суперечило його природі а стало послідовним наслідком ставки на імперіалізм, як єдиний спосіб виживання політичного консерватизму.

Від “союзу поколінь” до конституційної нації?

У третьому розділі нашої роботи узагальнимо тенденції осмислення і визначення консервативними політиками і діячами XIX ст., у їх розгортанні та взаємному впливі. Відома дослідниця Лінда Коллі у своїй праці «*Britons Forging the nation*» розглядає до-вікторіанський період історії Великої Британії та визначає протестантизм одним з наріжних каменів британської ідентичності. Протестантизм стає одним з головних факторів, який уможлиблює самовизначення британців як окремої спільноти [40, с.55]. Разом з цим, авторка визначає Британію XVIII-XIX *поміщицьким і торговим* суспільством, наголошуючи на одночасності впливів цих двох основних інтересів [40, с.100]. Ці фактори дійсно впливали на формування англійської та британської ідентичності. Однак, на нашу думку, вони мають бути розширені вказівкою на визначальну роль особливого штабу англосаксонської правової системи — загального права (*common law*). Основними історичними здобутками якої, як вже було продемонстровано, визначали акти, які обмежували абсолютну владу Корони: Велику хартію вольностей (1215), Habeas Corpus (1679), Білль про права (1689), Семирічний акт (1715). Обмежуючи абсолютизм, традиція загального права підтверджували ті «права і вольності — спадок, отриманий від предків, який належить передати потомству, як надбання, що належить *народові* нашого королівства, без згадки будь-яких інших загальніших або первинніших прав» [18, с.99]. У цьому бьоркіанському визначенні знаходимо підтвердження визначальній ролі традиції загального права, яка уможлиблює первинне консервативне визначення нації, яке дослідники виводять з работ Е. Бьорка: нація — не абстрактний народ, а сукупність аристократичних родин, які *успадковують і передають* обов'язок державного управління. На цих же засадах ґрунтується визначення англійської моделі національності як направленої на «різноманітність,..., гармонію,..., повагу до наявних умов політичного життя» та підкореної «законам і результатам історії» [1, сс.22-23].

Незважаючи на бьоркінаське визначення вище, розглянувши доробок філософських консерваторів (Е. Бьорка, С. Т. Колріджа, Т. Карлайла) дійшли визначення про слабку зацікавленість мислителів, перше, у докладних визначеннях нації, друге, у розробці цих визначень і розгортанні подальшої аргументації з їх царин. Філософи консерватизму, згадуючи націю прикликали її лише на підсилення власної аргументації, не описуючи її природу і склад. Для Е. Бьорка визначальним був союз мертвих, живих і ненароджених *поколінь* і держава, як результат діяльності цього союзу. У феномені Національної Церкви С. Т. Колріджа фокус уваги, перш за все, зміщено на Церкву. Зберігаючи визначення нації через континуум «поколінь пов'язаних з поколінням, вірою, свободою, геральдиком і славою предків» [38, с.67], мислитель зосереджується на описі діяльності *клересі* як керуючого національного начала. Разом з цим, бьоркіанську тяглисть поколінь С. Т. Колрідж доповнює вказівкою на наявність *протилежності* (але не *суперечливості*) двох *станів*: сільського і міського, які представляють інтереси постійності і прогресу відповідно. Відтак, бачимо початковий схематичний опис складу нації, який, однак, не розширено, поза цією вказівкою. Томас Карлайл, навпаки, у своїх роботах, реферує до нації лише у посиланнях на «національні інтереси», які суголосні з вимогами історика щодо утвердження нового, аристократичного штибу правління. Звісно, сам факт визнання (хоч і чисто риторично зумовлений) деякого *національного* інтересу вже свідчить, особливо у порівнянні з бьоркіанською риторикою, про збільшення політичної ваги зароджуючогося абстрактного колективного актору — англійської нації.

Отож, концепція нації у роботах філософів консерватизму, походив з бьоркіанського союзу поколінь, іноді описувалась через вказівку на внутрішній конфлікт двох своїх складових (сільського та міського станів) (С. Т. Колрідж), і не була чітко розробленою, залишаючись скоріше риторичною фігурою. Разом з цим, описувалась радше як *англійська* нація, зважаючи на відсутність комплексних рецепцій Імперії, проведенням

дистинкції між англійцями, шотландцями та ірландцями й, іноді, оригінальними расологічними теоріями (Т. Карлайл).

Переходячи до розгляду концепцій нації від консервативних політиків, ми вказували на низку подій які зумовлювали зміни у визначеннях практиків парламентського консерватизму, у порівнянні з консервативними філософами. Перше, Діло Кароліни і широке поширення газет, що перетворювало *натовп* на *публіку*. Друге, три виборчі реформи (1832, 1867, 1884) і розширення кількості громадян, наділених активним виборчим правом — нового електорату. Третє, активність робітничих рухів, зокрема чартистського (1836 – 1848 рр.) і потреба реакції на них. Четверте, внутрішні кризи консервативної партії, зокрема конфлікт і розкол викликаний відміною Хлібних Законів (1846). Зрештою, п'яте, криза у питаннях ірландського самоврядування (1879–1918).

Вже Роберт Пілль у своєму Темвортському маніфесті реагує на розширення 1832го, виділяючи три основних економічних інтереса суспільства: сільськогосподарський, виробничий і торговий, окреслюючи цим самим новий електорат консерваторів. Проте, це визначення не було пов'язане з поняттям нації. Про націю сповіщає опонент Р. Пілля – Бенджамін Дізраелі (теж після першої виборчої реформи), визначаючи її як спільність «перів Англії;... джентльменів Англії;... йоменів Англії;... їхніх озброєних та відважних побратимів;... всезагального селянства Англії;... армії та флоту, церкви, усіх вчених професій, університетів, суддів, магістратів, купців, корпоративних організацій всіх видів, та великої партії в кожному місті, сільськогосподарському, торговельному, навіть промисловому» [45, с.44]. У цієї нації, для Б. Дізраелі, вже наявні національні інститути, національний характер, який формується ними і національний дух – торизм, який їх захищає [45, с.81]. Відтак, дослідники констатують перехід від філософських концепцій Е. Бьорка нації як сукупності знатних родин, до концепції консервативних політиків – інституційної нації. Консервативна партія, в особі свого лідера – лорда

Солсбері, після другої виборчої реформи, остаточно визначила апеляції до нації як єдиний вірний шлях, зважаючи на друге розширення електорату [33, сс.107-108].

Це схематичне нагадування ілюструє особливий характер політичного концепту нації консервативних політиків — прагнення об'єднати у ній щонайширші групи населення, не втративши потенційного електорату. При цьому, разом з реформами відбувалася внутрішня розбудова парламентських партій, їх перетворення на масові партії. Тому класичний заклик Б. Дізраелі «Damn your principles! Stick to your party!» [1, с.10]. Цілком ємко пояснює тодішні пріоритети консерваторів та їх небажання до комплексних теоретичних дискусій щодо уможлидних конструкцій, які не прямо не приносили головного практичного результату — отримання і збереження більшості в Громадах.

Основною ж практико-політичною конструкцією яка слугувала об'єднанню електорату навколо консерваторів було обрано імперіалізм. Розквіт якого, на думку дослідників, почався між 1866–72 роками і тісно пов'язаний з діяльністю Б. Дізраелі, С. Солсбері та Дж. Чемберлена. Ми продемонстрували роль Імперії у збереженні соціальної ієрархії в метрополії а також демонстрації готовності консерваторів до утримання влади і привілеїв, тепер вже як *національних* лідерів, шлях виходу з пост-реформенної апатії. Разом з цим, звернули увагу на закономірні метаморфози імперського концепту – його перехід від суто практичної системи управління для вирішення нагальних проблем і збереження влади до проведенціалістської концепції *національної* місії, а отже, складової частини національної ідентичності.

Зважаючи на ці потреби політичного консерватизму, прийнята більшістю його представників концепція нації як *конституційної* або *інституційною* за власною природою видається нам безальтернативною. Про інституційне визначення Б. Дізраелі ми вже згадали, лорд Солсбері також вставав на сторону *конституційного* народу, ототожнюючи його з

нацією. Концепт конституційної нації розроблено у роботах відомого дослідника консерватизму Артура Огі. Конституційна нація консерваторів, на думку дослідників, протистоїть класичному націоналізму як і будь-якому іншому штибу радикалізму, породженого Французькою Революцією, зміщуючи національність в область «успадкованих практик способу життя». Консерватизм вважає національні упередження безпечними доти, доки вони перебувають у залежності від політичної дисципліни консерватизму, яка каналізує будь-які радикальні прояви цих національних упереджень [1, сс.24-25]. Разом з цим, консервативний конституціоналізм слугує збереженню та розширенню Імперії: *британськість* розглядається як унікальний штиб національності – який не призводить до формування універсальної культурної ідентичності, понад це, має змогу до кооптування у самій собі різноманітних політичних форм. Відтак, британська ідентичність, на думку дослідника, стоїть на «формальних механізмах державності», створюючи новий штиб суверенного *британського* народу він відразу визначає його *конституційним* народом, унеможливлючи відтак легкий поділ цього народу-нації за класичними національним генеологічними ознаками [3, сс.26-27]. Разом з конституційною та інституційною традиціями цю тривкість особливої британської національності також забезпечує партійна система, яка інтегрувала британський народ у спільну політичну ідентичність через особливий вид політичної конкуренції, яка виходила з наявності «загальної ідеології національної єдності» [3, с.61]. Ці слова дослідника підтверджуються діфірамами С. Болдвіна на адресу двопартійної системи помірнього центру, яка відсутністю ідеологічного суперництва зберігає конституційний лад і не допускає руйнування держави радикалами [5, сс.36-38].

На думку А. Огі, конституціоналізм також гармонізує царину соціального: об'єднуючи у консервативній нації традицію влади корони, яка легітимується для всієї британської політичної спільноти, з особливим

видом народної єдності, у якому єдність не передбачає соціальної рівності [3, с.69].

Зважаючи на перехід британськості до конституційності її зв'язок з англійськістю також змінювався. Британськість стала загальною ідентичністю Імперії, однак англійськість зберігали квазі-національні риси. Які іноді описували як прості «поетичні дистинкції» між «Англією» та «Британією» де остання була «фундаментальним політичним терміном», а перша залишалася «низкою приємних чуттєвих образів, як-от доглянуті газони, тепле пиво чи що завгодно, ..., способом ведення справ, або цілою колекцією способів ведення справ, заплутаною мережею інституцій» [1, с.30]. Так само й С. Болдвін застерігає від ототожнення Англії і Британії, приписуючи першій чуттєву та емоційну виразність, залишаючи другій царину політики. Артур Огі пропонує цікаву формулу: «англійськість консерватизму, яка не протирічить британськості держави» [3, сс.65-66]. При цьому, ідентичність консерватизму також могла змінюватись, наприклад у випадку А. Балфура, доцільніше вказувати на *шотландськість* консерватизму. Сам автор обережно називає це локальним патріотизмом, підкорюючи його патріотизмові до Британії, вказуючи на повсякчасні суміші таких первинних місцевих патріотизмів «серед мислячих людей» [15, сс.10-11] та протиставляє цей штаб небезпечному «ворожому і виключно місцевому» патріотизму ірландців [15, с.15]. Фактично, описуючи у такий спосіб будь-які вияви класичного націоналізму, які загрожують британській конституційній державній ідентичності.

Отож, у третьому розділі продемонстрували перехід від концепцій визначень нації філософами консерватизму, які ґрунтувалися на бьорк'янському концепті союзу поколінь, і чий склад слабо описували, вказуючи лише на наявність двох протилежних станів. Разом з цим, зважаючи на історичні реалії, концепції філософів консерватизму описували *англійську* націю, не розробляючи імперські концепти. Після цього продемонстрували, як консервативні політики ХІХ ст. перейшли від

таких початкових визначень до концепції конституційної британської нації. Який, зміщуючи визначення національності в «область успадкованих практик життя», на відміну від філософських побудов, слугував для щонайширшого включення у себе нового потенційного електорату, разом з укріпленням імперських інституцій, шляхом придушення місцевих націоналізмів. При чому імперськість цієї широкої британської ідентичності, за менш ніж 50 років перетворюється з практичного підґрунтя і цілі на провіденційний, націовизначальний конструкт. Конституціоналізм британськості зробив останню здебільшого політичним терміном, істотно обмеживши можливості її поділу на окремі нації за класичними генеологічними ознаками. При цьому, конституціоналізм британськості залишив можливість на самовизначення громадян у *тому числі* й через терміни місцевого патріотизму, допоки вони визнаватимуть вищість британськості, не впадаючи у «ворожий і виключно місцевий» патріотизм класичного націоналізму.

Висновки

Метою нашої роботи було продемонструвати концепту нації у його становленні та розвитку в роботах консервативних мислителів та політиків XIX ст., прослідкувати вплив історико-політичних процесів на визначення, які давали розглянуті діячі. Для перевірки правомірності узагальнення визначень нації обраними діячами, як включених до певної ригідної інтелектуальної традиції, зі збірною назвою «британський консерватизм».

У першому розділі нашої роботи дослідили попередні абстрактні визначення нації, які давали філософи консерватизму: Е. Бьорк, С. Т. Колрідж, Т. Карлайл і консервативні політики: Р. Пілль, Б. Дізраелі, С. Солсбері, А. Балфур. Таку дистинкцію провели зважаючи на характерні риси визначень розглянутих груп мислителів. Визначення консервативних філософів тяжіли до бьоркіанського концепту союзу поколінь, вказівок на її пов'язаність з метафізичним (С. Т. Колрідж), або використання поняття нації як риторичної фігури у ширшій полеміці (Т. Карлайл). Політичні практики консерватизму, зберігаючи орієнтованість на бьоркіанські позиції, наголошували на інституційній природі нації (Б. Дізраелі), продовжували визначати націю як зв'язок поколінь (С. Солсбері), захищали абстрактність визначень національного характеру від надмірної раціоналізації, стверджуючи першість вірності країні або партії, як визначального націотворчого чинника (А. Балфур). Разом з цими побіжними визначеннями розглянули полеміку між Т. Карлайлом та Б. Дізраелі щодо расологічних концепцій походження та природи англійців.

Окремо зосередились на демонстрації змін у концепціях суспільної стратифікації розглянутих мислителів. Продемонстрували початкову концепцію Е. Бьорка про наявність різних *категорій* (descriptions) громадян: Корони, перства, дворянства, середнього класу, старих міст і університетів королівства, в одній або декількох з яких відображаються інтереси кожного громадянина Англії. Перейшли до більш майново-зумовлених концепцій двох *станів* (estates): сільського або землевласників

(landed interest) та міського (personal interest) С. Т. Колріджа, які вже не просто представляють інтереси кожного громадянина а захищають *протилежні* інтереси постійності та прогресу відповідно, які балансує третій окремих стан — церква. Демонстрацію концепції суспільного поділу консервативних політиків почали з трьох суспільних *інтересів* (interests): агрокультурного, промислового і комерційного Р. Пілля. Розширили її зображенням повернення Б. Дізраелі до концепції *станів* (estate) та його імпліцитно пропонованого поділу на земельний і міський стани. Продемонстрували вимушений перехід консерваторів (в особі С. Солсбері) до класових визначень суспільного поділу, з визнанням наявності внутрішньої боротьби, однак без подальшого опису змісту цієї боротьби. Які зрештою прийшли до більш абстрактних визначень суспільного поділу на маси та аристократичний елемент, у якому масам все ж надано суспільну регулятивну *функцію*, разом зі збереженням управлінської функції аристократії (А. Балфур). Відтак, початково окреслили зростання політичної ролі розширюючого масового електорату, яке демонструє вже це упредметнення суспільного поділу та набуття різними складовими суспільства власних *інтересів*, та *функцій*, які здобуваються у процесі внутрішньо-суспільних конфліктів.

Отож, продемонстрували початкові визначення нації через (1) деяку сукупність людей, (2) світогляд яких визначений минулим досвідом співжиття, традиціями, звичками, та інститутами, продукуваними з нього. (3) Цей досвід визначає «початкові позиції», заперечуючи тим самим класичний ліберальний концепт *tabula rasa*. (4) У такій сукупності наявні різні групи, зі своїми інтересами, які можуть бути маніфестовані та задоволенні у контрольований або не контрольований владою спосіб. (5) Що вимагає від консервативних діячів здійснювати контроль над цим процесом, зберігаючи владу та не допускаючи дезінтеграції державності. Разом з цим, віднайшли і поглибили попередню класифікацію визначень нації на визначення філософів консерватизму (Е. Бьорк, С. Т. Колрідж,

Т. Карлайл) і визначення консервативних політиків (Р. Пілль, Б. Дізраелі, С. Солсбері, А. Балфур).

У другому розділі дослідження поглибили початкові абстрактні визначення нації у роботах розглянутих діячів, вказавши на вплив сучасних та передуючих творчості авторів суспільно-політичних подій, у їх взаємовпливах та формуванні ними деякої суспільно-політичної традиції.

Цей розділ теж почали з розгляду доробку філософів консерватизму, зважаючи на хронологічну першість їхніх акме. Спершу поглибили виклад концепції С. Т. Колріджа, описавши вплив «діла Кароліни» на погляди автори щодо стану сучасного йому суспільства (незадовільного, через втрату аристократичного управління) та на вимушене визнання автором наявності нових політично активних мас. У такому контексті розглянули його «On the constitution of the Church and State», як пряму відповідь на описані виклики. У роботі автор дає визначення держави як «конституційного царства, королівства, співдружності чи нації», проводячи важливу для теми нашого дослідження синонімію. Джерелом цієї нації визначено Національну Церкву – інституту, сформованого нацією за посередництвом Конституції, який створює прошарок освічених людей – клеріси (Clerisy), завдання яких, опікуючись національною освітою, відтворювати націю як таку. Національна Церква є підзвітною нації та очолюється Королем – верховним опікуном національності. Разом з цим, Національна Церква балансує протилежність станових інтересів, зберігаючи цілісність держави. У доробку С. Т. Колріджа бачимо перше пряме вказування на інститути які роблять націю можливою – Конституцію та Національну Церкву.

Зважаючи на риторичність карлайлівського концепту нації, перейшли до розширення визначень нації політиками-консерваторами. Почали з опису реакції Р. Піля на виборчу реформу 1832го, у Темвортському маніфесті (1834) та інших заявах, продемонстрували перші спроби її рецепцій як необхідного і контрольованого консервативною партією

процесу, який, з новими правами, на думку консерваторів, приписував їй нові обов'язки розширеному електорату. Найголовніший з них – підтримка консервативної партії у її місії збереження миру, забезпеченні міжнародних зобов'язань, підтримці державного кредиту, і справедливого перегляду належного трьом інтересам: сільськогосподарським, виробничим та комерційним. Звернули увагу на наслідки відміни протекціоністських Хлібних законів (1846). Вважаємо правомірним наступне узагальнення двох основних конкуруючих тенденцій: *консервативний песимізм*, представники якого (Т. Карлайл, Р. Пілль), були певні у неминучості збільшення політичної ваги робітничих і бідних селянських станів та визнавали відміну необхідною поступкою, проводячи яку під контролем консервативної партії, вдасться запобігти широкомасштабним протестним (можливо навіть збройним) виступом представників описуваних станів. Другий табір визначимо *оптимістичними консерваторами* (Е. Дербі, Б. Дізраелі), які зберігали орієнтацію на традиційний ядерний електорат консервативної партії – земельну аристократію та, будучи певні у силі та привабливості реакційної консервативної програми, вважали, що зможуть каналізувати будь-які невдоволення робітничих та бідних селянських станів у разі збереження протекціонізму. Зрештою, після розколу через питання відміни, консерватори віддали владу ліберальній партії на 25 років.

Дослідили вплив другої виборчої реформи (1867), навели дві тенденції до її опису: перша, як спроба дізраелівських консерваторів поставити на масовий електорат та вроджений консерватизм робітників, друга, як результат простої парламентської тактики. Попри протилежності, визначили що вже наступний консервативний прем'єр (лорд Солсбері) визнавав неможливість подальшої агітації тільки земельної аристократії і був змушений до розгортання агітаційних процесів серед широких мас. Описали опозицію консервативних діячів (Т. Карлайл, С. Солсбері, А. Балфур) руху за ірландське самоврядування.

Після опису впливів сучасних досліджуваним діячам реформ, суспільних рухів та викликів дослідили пропоновані ними концепції належного управління. Описали теократичну систему С. Т. Колріджа та аристократичну концепцію Т. Карлайла. Ці теоретичні виклади були практичні заперечені реформою 1832го, та визнанням партійних консерваторів (Б. Дізраелі) неможливості повернення до будь-якого з аристократичних способів управління. У подальшому описували спроби консервативних політиків до кооптації демократичних засад управління та гармонізації їх з консервативними принципами. Гармонізація найпершою метою ставила протистояння консерваторів (Б. Дізраелі, С. Солсбері) конкретним політичним викликам та загальним загрозам: (1) континентальному та внутрішньому радикалізму, (2) ідеологічному присмерку ліберальної партії, (3) елітарності та фракційності всередині консервативної партії, (4) меншості консерваторів в парламенті та складності отримати більшість.

Практичним кроками для розв'язання наведених вище проблем описали, найперше, розбудову партійного апарату консерваторів та створення імперської коаліції. Створення коаліції було зумовлено та уможлиблювалось: (1) небажаною консерваторами увагою нового електорату до «домашніх» справ, (2) побоюваннями публіки щодо безсилля Британії у Європі, (3) апатією та підозрою правлячої верстви щодо розширеного електорату. Шляхом створення коаліції консерваторам-ідеологам Імперії вдалося надати привабливе підґрунтя для нового *національного почуття*, яке тепер синонімувалось з підтримкою Імперії, відродити церемоніальне значення Корони, надати ентузіазм правлячій верстві, для ствердження нею готовності до національного лідерства, активного бажання і здатності до збереження влади і привілеїв. Показали розвиток імперіалізму від концепції, покликаної для вирішення суто практичних питань (Б. Дізраелі, С. Солсбері), до його пізнішої «канонізації» через надання проведених та націотворчого характеру

(С. Болдвін). На нашу думку, останнє не суперечило первинній цілі імперіалізму та було їх практичним продовженням. Описавши історико-політичне тло, продемонстрували вимушений перехід від аристократичних концепцій управління філософів консерватизму, до визнання безальтернативності демократичних штибів управління консервативними політиками. Подальшу кооптацію цих штибів було проведено через імперіалістичну платформу, яка уможливила не тільки формування нового штибу національної ідентичності (імперської) для розширеного електорату, але й ствердження консервативного управління як природної складової цієї нової ідентичності.

Відтак, поглибили попередню дистинкцію між визначеннями нації філософіями консерватизму та консервативними політиками: для філософів консерватизму, поняття *нації*, на нашу думку носить здебільшого риторичний характер і стає другорядним, позаяк філософські системи (теократична С.Т.Колріджа, та аристократична Т. Карлайла) тяжіють до визначення інших, відмінних від нації, головуючих суб'єктів, які мають здійснювати управління, отже зосереджуються на дослідженні належної природи сами цих суб'єктів. При цьому, такі суб'єкти у філософів консерватизму різняться, зважаючи на виразний авторський вплив на побудову будь-яких абстрактних систем, які могли залишатися внутрішньо ригідними, без обов'язкової взаємної гармонізації, зважаючи на необов'язковість їх взаємного застосування на практиці. На відміну від філософів консерватизму, консервативні політики, у заявах Б. Дізраелі, погодились з новим *status quo* і відкинули будь-яку можливість подальших апеляцій до аристократичних концепцій управління. Феномен нації стає для консервативних політиків єдиною можливістю до опису та внутрішньої гармонізації розширеного електорату. Отже, вважаємо, що визначення консервативних політиків стають не такими розробленими та внутрішньо несуперечливим, як в системах філософів консерватизму, зважаючи на нову головну вимогу до них – можливість кооптації розширюючогося

електорату, разом з цим ці визначення, втрачаючи внутрішню ригідність, полегшують тим самим власну гармонізацію з визначеннями інших представників політичного консерватизму – партійних діячів минулих Парламентів. Це, зрештою, забезпечує випрацювання деякого спільного визначення нації *консервативної партії* у ХІХ ст.

У третьому розділі нашої роботи дослідили вплив та зв'язок імперської ідентичності з класичними національними концепціями. Послугуючись та полемізуючи з роботою Л. Коллі, визначили основні фактори які впливали на формування британської ідентичності: протестантизм, протистояння поміщицьких та торгових інтересів, англосаксонську правову традицію та її вираження у системі загального права. На матеріалі праць філософів консерватизму та їх дослідників (Е. Бьорк, С. Т. Колрідж, Т. Карлайл), а також ранніх консервативних політиків (Р. Пілль, Б. Дізраелі), продемонстрували перехід від бьоркіанських концепцій тяглості поколінь як визначального націотворчого фактору до домінування інституційних або конституційних концепцій нації. Розглянувши доробок дослідника А. Огі продемонстрували вплив імперіалізму на конституційний концепт — утворення квазі-національної *британської* конституційної ідентичності, яку зближали з *державною* ідентичністю та описували як суто політичний термін. При цьому класичні концепти національності могли впливати на формування світогляду (зокрема й політичного) громадян, але обов'язково залишалися підкорені британськості як домінуючій ідентичності.

Загалом, у роботі продемонстрували вимушений процес переходу британського консерватизму (у доробку і практиці британських політиків-консерваторів) від будь-яких реакційних аристократичних концепцій ідентичності та управління філософів консерватизму, до нових визначень колективного актору. Фактично, довели наявність двох загальних інтелектуальних традицій визначення нації: традиції філософів консерватизму у яких визначення нації були перш за все складовою їх

теоретичних, внутрішньотривких систем, і тому різнилися від автора до автора, майже не впливаючи одне на одного. І традиції політиків консервативної партії, визначення яких, зважаючи на реформістські обставини ХІХ ст., мали кооптувати розширений електорат для головної практичної цілі — збереження влади консерваторів у Вестмінстері. Відтак, визначення другої групи мали зберігати більш тривку інтерпретативну тяглість, забезпечуючи це внутрішньою розмитістю, яка полегшує їх взаємну гармонізацію і побудови цієї тяглості. Ці визначення мали гармонізувати наявні «домашні» економіко-політичні проблем і зовнішні виклики імперського розширення, замирюючи жагу колоній до самоврядування й уможливаючи таким чином подальше імперське розширення. Важливим матеріалом для створення цієї ідентичності став особливий англо-саксонський штаб правової системи а також конституційна традиція Англії та Сполученого Королівства. Вони, не будучи штучно створеними або одномоментно визначеними як підґрунтя цього майбутнього конструкту, були тим самим виразом мудрості і спадку прийдешніх поколінь, який треба було зберегти і розширити, послуговуючись бьоркіанським імпертивом.

Нова *британська* квазі-національна ідентичність отримувала над-національні риси, оскільки була перш за все імперською і одним з завдань мала гармонізацію у собі місцевих національних ідентичностей колоній. Національного ж характеру її надавала залежність від вестмінстерського конституціоналізму, що уможлилювало не просте створення абстрактного над-національного актору, а над-національного актору з чіткою вказівкою на домінацію того штабу життя та управління який було вироблено в метрополії. Конституціоналізм забезпечував порівняно легке включення у цю квазі-національну ідентичність колоніальних адміністраторів будь-яких достатньо здібних, хитрих, заможних, амбітних або нахабних вихідців з колоній. Доеднуючись до неї вони могли розділити ті переваги та обов'язки, які надавала ця ідентичність. Зважаючи на таку легкість включення у себе

для британської ідентичності звісно ж будь-які потяги підданих до принципових визначень себе найперше кимось, крім британців ставали «ворожим і виключно місцевим патріотизмом», небезпечним і непередбачуваним, проти якого варто було направити багнети експедиційних корпусів у червоних мундирах.

Список використаної літератури

1. Aughey A. Conservative party and the nation: union, England and Europe / Arthur Aughey. – [S. l.] : Manchester University Press, 2018. – 240 p.
2. Aughey A. Englishness as class: a re-examination [Electronic resource] / Arthur Aughey // Ethnicities. – 2012. – Vol. 12, no. 4. – P. 394–408. – Mode of access: <https://doi.org/10.1177/1468796812448018> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
3. Aughey A. Nationalism, devolution, and the challenge to the United Kingdom State / Arthur Aughey. – [S. l.] : Pluto Press (UK), 2001. – 209 p.
4. Aughey A. On Britishness [Electronic resource] / Arthur Aughey // Irish studies in international affairs. – 2003. – Vol. 14, no. 1. – P. 45–56. – Mode of access: <https://doi.org/10.1353/isia.2003.0001> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
5. Baldwin S. B. An interpreter of England. / Baldwin Stanley Baldwin. – London : Hodder and Stoughton, 1939. – 118 p.
6. Baldwin S. B. On England, and other addresses / Stanley Baldwin Baldwin. – London : P. Allan & co., Ltd., 1926. – 275 p.
7. Baldwin S. This torch of freedom / S. Baldwin. – [S. l.] : Hodder and Stoughton, 1935.
8. Balfour A. J. B. A defence of philosophic doubt: being an essay on the foundations of belief. / Arthur James Balfour Balfour. – London : MacMillan, 1879.
9. Balfour A. J. B. A fragment on progress: inaugural address delivered on his installation as ... / Arthur James Balfour Balfour, University Of Glasgow. – [S. l.] : Harrison and Sons, printers in ordinary to H. M., 1891. – 73 p.
10. Balfour A. J. B. A note on home rule / Arthur James Balfour // Against home rule; the case for the unions. – London, 1912. – P. 41–47.

11. Balfour A. J. B. *Decadence.* / Balfour Arthur James Balfour. – Cambridge : University Press, 1908.
12. Balfour A. J. B. *Essays and addresses by the right hon. Arthur J. Balfour.* / Balfour Arthur James Balfour. – Edinburgh : D. Douglas, 1893. – 314 p.
13. Balfour A. J. B. *Essays, speculative and political* / Arthur James Balfour Balfour. – London : Hodder and Stoughton Limited, 1920.
14. Balfour A. J. B. *Imperial Defence. A speech delivered in the House of Commons* / Arthur James Balfour. – London : Longmans Green and Co, 1905.
15. Balfour A. J. B. *Nationality and home rule.* / Balfour Arthur James Balfour. – London : Longmans, Green, 1913.
16. Brinton C. *English political thought in the nineteenth century* / Crane Brinton. – 2nd ed. – London : E. Benn, 1949. – 311 p.
17. Byrum C. E. *The historical development of the office of prime minister* / Carter E. Byrum // *Office of the prime minister.* – Princeton, 1956. – P. 13–41.
18. Burke E. *Reflections on the revolution in France* / Edmund Burke. – London : George Bell and Sons, 1897. – 518 p.
19. Carlyle T. *Downing Street* / Tomas Carlyle // *Latter-day pamphlets.* – London, 1888. – P. 74–108.
20. Carlyle. T. *Chartism.* / Carlyle Thomas. – London : J. Fraser, 1840. – 113 p.
21. Carlyle T. *Corn-Law rhymes* / Thomas Carlyle // *Critical and miscellaneous essays collected and republished.* – Boston, 1878. – Vol. 3. – P. 216–47.
22. Carlyle T. *Last words of Thomas Carlyle: on trades-unions, promoterism and the signs of the times* / Thomas Carlyle. – Edinburgh : W. Paterson, 1882. – 46 p.

23. Carlyle T. On heroes, hero-worship, & the heroic in history / Tomas Carlyle. – London : Chapman and Hall, 1869. – Vol. 12 : Heroes and Hero-Worship. – 303 p.
24. Carlyle T. On history / Thomas Carlyle // Critical and miscellaneous essays collected and republished. – Boston, 1878. – Vol. 2. – P. 228–41.
25. Carlyle T. Parliaments / Tomas Carlyle // Latter-day pamphlets. – London, 1888. – P. 182–216.
26. Carlyle T. Past and present / Thomas Carlyle. – Chicago : Belford, Clarke & Co. – 287 p.
27. Carlyle T. Signs of the times / Thomas Carlyle // Critical and miscellaneous essays collected and republished. – Boston, 1878. – Vol. 2. – P. 135–62.
28. Carlyle T. The New Downing Street / Tomas Carlyle // Latter-day pamphlets. – London, 1888. – P. 108–146.
29. Carlyle T. The present time / Tomas Carlyle // Latter-day pamphlets. – London, 1888. – P. 1–41.
30. Carlyle T. The repeal of the union [Electronic resource] / Thomas Carlyle // Carlann. – Mode of access: <https://cartlann.org/authors/thomas-carlyle/the-repeal-of-the-union/> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
31. Cecil, Lord Hugh Richard Heathcote, 1896-. Conservatism / Cecil, Lord Hugh Richard Heathcote, 1896-. – London : [s. n.]. – 255 p.
32. Cecil S. R. Essays by the late Marquess of Salisbury. / Salisbury Robert Cecil. – New York : Dutton, 1905.
33. Cecil S. R. Lord Salisbury on politics: a selection from his articles in the quarterly review, 1860-1883. / Salisbury Robert Cecil. – Cambridge [Eng.] : Cambridge University Press, 1972. – 387 p.
34. Cecil S. R. Speeches of the Marquis of Salisbury: (with a sketch of his life). / Salisbury Robert Cecil. – London : G. Routledge, 1885. – 256 p.
35. Cecil S. R. Speeches of the most noble the Marquis of Salisbury, K.G.: delivered at Edinburgh on the 23rd, 24th, and 25th Nov. 1882. / Salisbury

- Robert Cecil. – [London] : Published for the National Union of Conservative and Constitutional Associations, St. Stephen's Chambers, Bridge St., Westminster, S.W., 1882. – 30 p.
36. Cecil S. R. 1900 conservative party manifesto - CONSERVATIVEMANIFESTO.COM [Electronic resource] / Cecil Robert Salisbury // CONSERVATIVE MANIFESTO.COM - 101 Years of Conservative Party Policy. – Mode of access: <http://www.conservativemanifesto.com/1900/1900-conservative-manifesto.shtml> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
37. Cline C. L. Disraeli and Peel's 1841 cabinet [Electronic resource] / C. L. Cline // The Journal of modern history. – 1939. – Vol. 11, no. 4. – P. 509–512. – Mode of access: <https://doi.org/10.1086/236397> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
38. Coleridge S. T. On the constitution of church and state / Samuel Taylor Coleridge // On the constitution of church and state. – [S. l.], 1839. – P. 7–176.
39. Coleridge S. T. The statesman's manual / Samuel Taylor Coleridge // On the constitution of church and state. – [S. l.], 1839. – P. 201–57.
40. Colley L. Britons: forging the nation, 1707-1837 / Linda Colley. – [S. l.] : Penguin Random House, 2003.
41. Conacher. Emergence of British parliamentary democracy in the nineteenth century / Conacher. – [S. l.] : Wiley & Sons, Incorporated, John, 1971.
42. Cragoe M. The Great Reform Act and the modernization of British politics: the impact of conservative associations, 1835–1841 [Electronic resource] / Matthew Cragoe // Journal of british studies. – 2008. – Vol. 47, no. 3. – P. 581–603. – Mode of access: <https://doi.org/10.1086/587723> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
43. Dicey A. V. Introduction to the study of the law of the constitution / Albert Venn Dicey. – 8th ed. – London : Macmillan and co, 1915.

44. Disraeli B. Old England, by Coeur-de-Lion / Benjamin Disraeli // Whigs and Whiggism. Political writings. – London, 1913. – P. 408–431.
45. Disraeli B. Peers and people / Benjamin Disraeli // Whigs and Whiggism. Political writings. – London, 1913. – P. 42–110.
46. Disraeli B. The crisis examined / Benjamin Disraeli // Whigs and Whiggism. Political writings. – London, 1913. – P. 23–41.
47. Disraeli B. The letters of Runnymede / Benjamin Disraeli // Whigs and Whiggism. Political writings. – London, 1913. – P. 233–326.
48. Disraeli B. The maintenance of empire [Electronic resource] / Disraeli B. // Wikisource, the free library. – Mode of access: [https://en.wikisource.org/wiki/The Maintenance of Empire](https://en.wikisource.org/wiki/The_Maintenance_of_Empire) (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
49. Disraeli B. The spirit of whiggism / Benjamin Disraeli // Whigs and whiggism. Political writings. – London, 1913. – P. 327–356.
50. Disraeli B. Vindication of the English constitution / Benjamin Disraeli // Whigs and Whiggism. Political writings. – London, 1913. – P. 111–232.
51. Disraeli B. What is he? / Benjamin Disraeli // Whigs and Whiggism. Political writings. – London, 1913. – P. 16–22.
52. Disraeli I. Speech of the right hon. B. Disraeli, M.P., at the free trade hall, manchester, April 3, 1872. / Isaac Disraeli. – London : Published by W. Tweedie for the National Union of Conservative and Constitutional Associations, 1872.
53. Doyle M. W. Greater Britain / Michael W. Doyle // Empires. – Ithaca, 1986. – P. 257–305.
54. Elliot W. E. Toryism and the twentieth century / Walter Elliot Elliot. – [S. l.] : P. Allan & co. ltd., 1927.
55. Fawcett E. Conservatism: the fight for a tradition / Edmund Fawcett. – [S. l.] : Princeton University Press, 2020. – 514 p.
56. Ferguson N. Empire: How Britain made the modern world / Niall Ferguson. – New York : Penguin, 2008. – 351 p.

57. Feuchtwanger E. J. The conservative party under the impact of the Second Reform Act / E. J. Feuchtwanger // *Victorian studies*. – 1959. – Vol. 2, no. 4. – P. 289–304.
58. Fitzsitons M. A. Britain in the 1840's: reflections in relevance [Electronic resource] / M. A. Fitzsitons // *The review of politics*. – 1969. – Vol. 31, no. 4. – P. 509–523. – Mode of access: <https://doi.org/10.1017/s0034670500011839> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
59. Fulford T. Cobbett, Coleridge and the Queen Caroline affair [Electronic resource] / Tim Fulford // *Studies in romanticism*. – 1998. – Vol. 37, no. 4. – P. 523. – Mode of access: <https://doi.org/10.2307/25601358> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
60. Gash N. Reaction and reconstruction in English politics, 1832-1852 / Norman Gash. – [S. l.] : Faber & Faber, Limited, 2013.
61. Goodwin C. J. Carlyle's ethics / Charles J. Goodwin // *International journal of ethics*. – 1905. – Vol. 15, no. 2. – P. 198–210.
62. Harcourt F. Disraeli's imperialism, 1866–1868: a question of timing [Electronic resource] / Freda Harcourt // *The historical journal*. – 1980. – Vol. 23, no. 1. – P. 87–109. – Mode of access: <https://doi.org/10.1017/s0018246x00023931> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
63. Harley C. K. British and European industrialization [Electronic resource] / C. Knick Harley // *The Cambridge history of capitalism*. – [S. l.], 2014. – P. 491–532. – Mode of access: <https://doi.org/10.1017/cho9781139095099.016> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
64. Harris W. V. The shape of Coleridge's "public" system [Electronic resource] / Wendell V. Harris // *Modern philology*. – 1970. – Vol. 68, no. 1. – P. 46–61. – Mode of access: <https://doi.org/10.1086/390208> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.

65. Horsman R. Racial anglo-saxonism in England [Electronic resource] / Reginald Horsman // Race and manifest destiny. – [S. 1.], 1981. – P. 62–78. – Mode of access: <https://doi.org/10.4159/9780674038776-006> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
66. Hutchins F. G. Nation and empire / Francis G. Hutchins // The illusion of permanence: British imperialism in India. – 1967. – Vol. 1912. – P. 137–52.
67. Jennings W. I. Disraeli and the Constitution / W. I. Jennings // Journal of comparative legislation and international law. – 1931. – Vol. 13, no. 4. – P. 182–98.
68. Kirk R. The conservative mind: from Burke to Eliot / Russell Kirk. – 7th ed. – [S. 1.] : Regnery Publishing, Inc., 2001. – 535 p.
69. Kitson P. Coleridge, the French Revolution, and 'the Ancient Mariner': collective guilt and individual salvation [Electronic resource] / Peter Kitson // The yearbook of English studies. – 1989. – Vol. 19. – P. 197. – Mode of access: <https://doi.org/10.2307/3508050> (date of access: 10.04.2024). – Title from screen.
70. Law A. B. Preface / Andrew Bonar Law // Against home rule; the case for the unions. – London, 1912. – P. 11–17.
71. Lieven A. Lord Salisbury: a model for aspiring imperialists / Anatol Lieven // The national interest. – 1998. – No. 53. – P. 75–84.
72. Lyon A. Constitutional history of the UK [Electronic resource] / Ann Lyon. – [S. 1.] : Routledge, 2016. – Mode of access: <https://doi.org/10.4324/9781315562315> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
73. Morrow J. Thomas Carlyle, 'young Ireland' and the 'condition of Ireland question' [Electronic resource] / John Morrow // The historical journal. – 2008. – Vol. 51, no. 3. – P. 643–667. – Mode of access: <https://doi.org/10.1017/s0018246x0800695x> (date of access: 10.04.2024). – Title from screen.

74. Neil N. “A world empire, sea-girt”: the British empire, state and nations, 1780–1914 [Electronic resource] / Neil Neil // Nationalizing empires. – [S. l.], 2015. – P. 31–98. – Mode of access: <https://doi.org/10.1515/9789633860175-003> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
75. Nicholls D. Few are chosen: some reflections on the politics of A. J. Balfour [Electronic resource] / David Nicholls // The review of politics. – 1968. – Vol. 30, no. 1. – P. 33–42. – Mode of access: <https://doi.org/10.1017/s0034670500035191> (date of access: 10.04.2024). – Title from screen.
76. Parsons T. British imperial century, 1815-1914: a world history perspective / Timothy Parsons. – [S. l.] : Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 1999.
77. Parry J. P. Disraeli and England [Electronic resource] / J. P. Parry // The historical journal. – 2000. – Vol. 43, no. 3. – P. 699–728. – Mode of access: <https://doi.org/10.1017/s0018246x99001326> (date of access: 10.04.2024). – Title from screen.
78. Peel R. Speeches by the right honourable sir Robert Peel, bart. M.P. during his ... / Robert Peel, Sir Robert Peel. – [S. l.] : Roake and Varty, 1835.
79. Peel R. The Tamworth Manifesto [Electronic resource] / Peel R. // Wikisource, the free library. – Mode of access: https://en.wikisource.org/wiki/The_Tamworth_Manifesto (date of access: 10.04.2024). – Title from screen.
80. Ramsden J. The age of Balfour and Baldwin, 1902-1940 / John Ramsden. – London : Longman, 1978. – 413 p.
81. Rath A. Crimean War in imperial context, 1854-1856 / Andrew Rath. – [S. l.] : Palgrave Macmillan Limited, 2015.
82. Rees-Mogg J. Victorians: twelve titans who forged Britain / Jacob Rees-Mogg. – [S. l.] : Ebury Publishing, 2019. – 464 p.

83. Robert S. The foundation of the conservative party, 1830-1867 / Stewart Robert. – London : Longman, 1978. – 427 p.
84. Saab A. P. Foreign affairs and new Tories: Disraeli, the press, and the Crimean War [Electronic resource] / Ann Pottinger Saab // The international history review. – 1997. – Vol. 19, no. 2. – P. 286–311. – Mode of access: <https://doi.org/10.1080/07075332.1997.9640785> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
85. Schapiro J. S. Thomas Carlyle, prophet of fascism [Electronic resource] / J. Salwyn Schapiro // The journal of modern history. – 1945. – Vol. 17, no. 2. – P. 97–115. – Mode of access: <https://doi.org/10.1086/236913> (date of access: 10.04.2024). – Title from screen.
86. Scruton R. How to be a conservative / Roger Scruton. – London : Bloomsbury, 2014.
87. Seigel J. Carlyle and Peel: the prophet's search for a heroic politician and an unpublished fragment / Jules Seigel // Victorian studies. – 1983. – Vol. 26, no. 2. – P. 181–95.
88. Shannon R. The age of Disraeli, 1868-1881: the rise of Tory democracy / Richard Shannon. – London : Longman, 1992. – 445 p.
89. Shannon R. The age of Salisbury, 1881-1902: unionism and empire / Richard Shannon. – London : Longman, 1996. – 569 p.
90. Stanton S. B. Is the British Empire constitutionally a nation? [Electronic resource] / Stephen B. Stanton // Michigan law review. – 1904. – Vol. 2, no. 6. – P. 429. – Mode of access: <https://doi.org/10.2307/1272073> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
91. Taylor M. British politics in the age of revolution and reform, 1789-1867 / Miles Taylor // The historical journal. – 2002. – Vol. 45, no. 3. – P. 661–77.
92. The conservative leadership 1832–1932 [Electronic resource] / ed. by D. Southgate. – London : Macmillan Education UK, 1974. – Mode of access:

<https://doi.org/10.1007/978-1-349-15522-4> (date of access: 09.04.2024). –

Title from screen.

93. The United Kingdom between nation, state and empire [Electronic resource] // Subjects, citizens, and others. – [S. 1.], 2017. – P. 163–196. – Mode of access: <https://doi.org/10.2307/j.ctvw048j5.11> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
94. Tucker A. Disraeli and the natural aristocracy [Electronic resource] / Albert Tucker // The Canadian journal of economics and political science. – 1962. – Vol. 28, no. 1. – P. 1–15. – Mode of access: <https://doi.org/10.2307/139260> (date of access: 09.04.2024). – Title from screen.
95. Wilkinson W. J. Tory democracy / William John Wilkinson. – New York : Columbia University; [etc., etc.], 1925. – 315 p.